

Ilija Pejić

UDK: 821.163.42-6(497.5Bjelovar)
Pregledni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 7. 12. 2016.
DOI: <http://doi.org/10.21857/moxpjho3vm>

FRAGMENTI IZ KULTURNOG ŽIVOTA U BJELOVARU 60-IH GODINA 20. STOLJEĆA – PISMA KRSTE ŠPOLJARA, ŽELJKA SABOLA I MATE LOVRACA ZLATI VEČEK

Sažetak

Pisma istaknutih bjelovarskih i hrvatskih pisaca Krste Špoljara, Mate Lovraka, Željka Sabola..., ali i književnika iz drugih krajeva bivše države, najčešće iz Zagreba (Danka Oblaka, Gustava Krkleca, Vjekoslava Kaleba...), Sarajeva (Izeta Sarajlića) i Beograda (Branka Ćopića, Desanke Maksimović...), te profesora i znanstvenika (Ede Špoljara, Dragutina Grganića, Tvrtka Čubelića, Ive Hergešića...), kao oblik poslovnog, privatnog i na kraju književnog diskursa – što izravno što neizravno – svjedoče o nastajanju slike bjelovarskoga kulturnog prostora 60-ih godina 20. stoljeća, u čemu su ustanove u gradu (Gradska knjižnica, Gradski muzej, Historijski arhiv, Gimnazija...) imale presudnu ulogu. Sintezom se nastoji sagledati cjelina kulturnih nastojanja 60-ih s naglaskom na književnim ostvarenjima M. Lovraka, K. Špoljara i Ž. Sabola, a polazište su joj pisma istaknutih pisaca Zlati Veček, ravnateljici Gradske knjižnice Bjelovar, vezana uz njihova gostovanja u gradu tih godina.

Ključne riječi: pismo; Krsto Špoljar; Željko Sabol; Mato Lovrak; Zlata Veček; bjelovarski kulturni prostor 60-ih godina 20. stoljeća.

Bjelovarski kulturni prostor 60-ih godina 20. stoljeća

Rekonstrukcija bjelovarskoga kulturnog prostora 60-ih, kao i svaki pokušaj sagledavanja cjeline, moguć je na osnovi brojnih artefakata, objavljenih djela pisaca koji tom prostoru pripadaju, njihova predstavljanja u Gradskoj knjižnici, osvrta u *Bjelovarskom listu*, slikarskih i skulptorskih djela predstavljenih na izložbama u Gradskome muzeju, prorijeđenih kazališnih premijera posustalog Kotarskog kazališta, koncerata HORD-a *Golub* i Muzičke škole *Vatroslav Lisinski* te izvedbi narodnih napjeva i skladbi ovdašnjih kompozitora... Predavanja, koncerti, izložbe i akademije u prigodi važnih obljetnica dodatnim nijansama oplemenjuju bjelovarski kulturni prostor kao važnu sastavnicu hrvatskoga kulturnog identiteta.

Edo Špoljar, središnja osobnost kulturnih nastojanja, ne samo u gradu, već i šire, u bjelovarskoj regiji, zahvalio se krajem 1959. na dužnosti ravnatelja Narodnog kazališta. Istodobno je smanjen i ansambl profesionalnih glumaca. Kotarsko amatersko kazalište životarilo je sve do sredine 60-ih izvodeći uglavnom lakše dramske tekstove, najčešće komedije. Profesionalnim glumcima priključivali su se brojni gimnazijalci. Edo Špoljar s najbližim je suradnicima (Rudolf Berghofer, Anđelko Božić, Rudolf Miculinić...) i dalje ostao vjeran kazalištu, pa ga susrećemo kao redatelja u nekoliko kazališnih predstava. Do sredine 60-ih Kotarsko kazalište premijerno je izvelo nekoliko drama: *Po trnu i kamenu* P. Budaka (veljača 1960.), *Sumnjivo lice* B. Nušića (ožujak 1960.), *Krizantemu* M. Matkovića (kraj studenoga 1960.), *Kumovanje* J. Jurkovića (početak prosinca 1960.), *Lekciju* B. B. Jovanovića (početak prosinca 1961.), *Prosidbu* A. Pavlovića Čehova (veljača 1962.), *Ljubicu* A. Šenoe (svibanj 1964.)... Prestankom rada Kotarskog amaterskog kazališta otvorio se prostor Omladinskoj pozornici Bjelovar, ali ga skupina mladih entuzijasta nije znalački iskoristila. Bjelovarski satirični kabare *Osice* povremeno je nastupao, pa je tako zabilježen njihov *Susret slabosti i objektivnih poteškoća*, dramski komad u jednom činu u režiji Z. Kolar, izveden u Narodnoj kavani Bjelovar 4. lipnja 1966. Satirični kolaž sastavljen je od tekstova J. Biškupa, M. Taritaša i M. Dolenca. Dramska skupina Gimnazije pod vodstvom prof. Ede Špoljara izvela je početkom travnja 1971. Sofoklovu *Antigonu*. Kazalište je Bjelovar izdizalo iz provincijskog sivila ostalih gradova kontinentalne Hrvatske te je profesor Špoljar očekivao „povratak stare slave“, o čemu svjedoče njegovi brojni članci i razgovori.¹

Desetak reprezentativnih izložbi tijekom šestog decenija 20. stoljeća svjedoči o tome kako je Gradski muzej veliku pažnju poklanjao prezentaciji recentnog likovnog stvaralaštva uz uobičajene poslove prikupljanja građe i ustroj zbirki o Bjelovaru i bjelovarskom kraju. Zavodljivosti naivne umjetnosti ni Gradski muzej nije mogao odoljeti, ali već sredinom desetljeća prostor dobivaju slikari i skulptori puno širih likovnih obzora i dosega. Dolaskom na mjesto kustosa Željka Sabola Bjelovar će biti pozornicom najvećih imena hrvatskoga likovnog izričaja 60-ih. Skulptor Josip Zeman izlagao je početkom travnja 1964. u Galeriji *Likum* u Zagrebu.² Zemanova izložba u nešto manjem opsegu bit će upriličena i u Gradskoj knjižnici Bjelovar početkom prosinca iste godine.³ U svibnju 1964. u Gradskom muzeju izlagao je Matija Grgurević, a krajem lipnja iste godine od Bjelovara se oprostio izložbom Dragutin Ančić, dugogodišnji profesor bjelovarske Gimnazije. Reprezentativnu izložbu dva-

¹ E. Špoljar. Kazalište i provincija. *Bjelovarski list*, 4. 2. 1965., str. 6. E. Špoljar. Povratak stare slave: razmišljanje o kulturnom životu Bjelovara. *Bjelovarski list*, 1. 5. 1969., str. 8.

² E. Novak. „Igra drva“ prva samostalna izložba Josipa Zemana. *Bjelovarski list*, 9. 4. 1964., str. 6.

³ Željko Sabol. Ne samo igra: još nešto uz izložbu skulptura „Igra drva“ Josipa Zemana u Gradskoj knjižnici i čitaonici u Bjelovaru. *Bjelovarski list*, 10. 12. 1964., str. 6.

deset sedmorice suvremenih zagrebačkih slikara Bjelovarčani su u galeriji Gradskog muzeja mogli vidjeti tijekom srpnja 1966., kada su se predstavili E. Murtić, O. Gliha, Z. Prica, I. Dulčić, E. Kovačević, B. Dogan, M. Detoni, A. Motika, D. Parać, O. Herman...⁴ Krajem studenoga 1966. (26. 11.) bjelovarskoj publici konačno se predstavio kipar Vojin Bakić izloživši u muzeju portrete, aktove, plastiku, optičke efekte...⁵ Već u veljači sljedeće, 1967. Gradski muzej upriličio je još jednu grandioznu izložbu „32 + 6“, na kojoj je izlagao Krsto Hegedušić, a s njim još 30-ak slikara (J. Bifel, B. Dogan, N. Kavurić-Kurtović, F. Kulmer, J. Labaš, I. Lacković, I. Mujezinović, M. Šutej...) i 6 skulptora (S. Sikirica, M. Ujević, Š. Vulas...).⁶ U listopadu 1968. Gradski muzej pripremio je dvije izložbe: prvo je početkom listopada otvorena dokumentarna izložba o životu i radu Petra Preradovića u povodu 150. obljetnice rođenja koju su zajednički organizirali Narodna knjižnica *Petar Preradović* i Institut za književnost i teatrologiju JAZU (danas HAZU) i tom prigodom u gradu su gostovali R. Katičić, tajnik Matice hrvatske, M. Vaupotić, predstavnik Društva književnika Hrvatske, pjesnik Ž. Sabol, T. Huzjak, tajnik HORD-a *Golub* te glumac M. Supanc.⁷ Krajem listopada 1968. (25. 10.) bjelovarskoj publici predstavio se slikar Ivan Lacković.⁸ Do kraja desetljeća kustos Ž. Sabol sa suradnicima pripremit će još dvije velike i često spominjane izložbe: prvu o Nasti Rojc (7. 3. 1969.), kada je izloženo 39 ulja, 3 pastela, brojni crteži, plakati, fotografije, rukopisi i drugi dokumenti...⁹, a drugu Ive Friščića, 24. rujna 1970. Friščić.¹⁰ Kao već afirmiran i priznat slikar Friščić se tom izložbom prvi put predstavio bjelovarskoj javnosti. Izložba je bila kulturni događaj godine.

Kad se govori o glazbenom životu Bjelovara, HORD *Golub* stavlja se ispred svih drugih društava (Jednakost, Češka obec, Prosvjeta...), pa i ispred Muzičke škole. Početkom 60-ih glazbeni život u gradu bio je u stagnaciji, pa je novinar Z. Č. pokušao pronaći prave uzroke nastalom mrtvilu.¹¹ Dolaskom na čelo Muzičke škole kompozitora i glazbenika Vinka Glasnovića, koji je postao i zborovođa *Goluba*, čvor se raspetljao na najbolji mogući način, sudeći po oduševljenju publike nakon koncerta Muzičke škole i *Goluba* u Obrtničkom domu početkom prosinca 1964. Tom prigodom

⁴ G. Zapažena pomoć: reprezentativna izložba dvadeset sedmorice suvremenih zagrebačkih slikara u Gradskom muzeju. *Bjelovarski list*, 14. 7. 1966., str. 4.

⁵ Ž. Sabol. Djelo Vojina Bakića. *Bjelovarski list*, 8. 12. 1966., str. 4.

⁶ Izlaže 38 umjetnika: slikar Krsto Hegedušić u Bjelovaru. *Bjelovarski list*, 16. 2. 1967., str. 5.

⁷ Dokumenti o pjesniku: Gradski muzej - izložba o životu i radu Petra Preradovića. *Bjelovarski list*, 10. 10. 1968., str. 5.

⁸ Ž. Sabol. Pjesnik svoje zemlje: slikar Ivan Lacković otvara izložbu u Gradskom muzeju. *Bjelovarski list*, 24. 10. 1968., str. 5.

⁹ Željko Sabol. Lice zemlje i čovjeka (uz izložbu Naste Rojc u Gradskom muzeju u Bjelovaru). *Bjelovarski list*, 6. 3. 1969., str. 3.

¹⁰ Ž. Sabol. Slikar nemira i pokreta: Ivo Friščić u Gradskom muzeju. *Bjelovarski list*, 24. 9. 1970., str. 5.

¹¹ Z. Č. Gdje je krivica. *Bjelovarski list*, 24. 9. 1960., str. 4.

Glasnović se pokazao i kao vrstan solist u napjevima iz *Ere s onog svijeta* J. Gotovca i opere *Rigoletto* G. Verdija.¹² Glasnoviću se uskoro pridružio još jedan velikan hrvatske glazbe, kompozitor Josip Magdić, čije su kompozicije već izvođene diljem bivše države. HORD *Golub* 1967. je obilježavao 80. obljetnicu osnutka u kojoj je priredio nekoliko koncerata na kojima je gostovalo 11 kulturno-umjetničkih društava s više od 500 izvođača.¹³ Magdić je već sljedeće, 1968. godine skladao suitu *Tragedija malog Ngujena* kojom je prosvjedovao protiv rata u Vijetnamu. Iste godine dobio je prestižnu Prešernovu nagradu za kompoziciju *Koncert za flautu i orkestar*. Magdićeve skladbe ubrzo su stekle poklonike i u drugim europskim državama. S Magdićevim kompozicijama Bjelovarčani su se mogli upoznati na koncertu održanom 7. veljače 1968. u prostorima Muzičke škole *V. Lisinski*.¹⁴ Istodobno je Glasnović pripremao ediciju izvornog melosa bjelovarskoga kraja nastavljajući rad Z. Lovrenčevića.¹⁵

Obljetnice važnih godišnjica, kako za bjelovarski prostor, tako i za cijelu Hrvatsku, najglasnije su činjenice protiv ustaljenih mišljenja kako Bjelovar kao mlad grad nema izgrađenu svijest o svojoj baštini, a još manje o svojem identitetu jer je naseljen stanovništvom iz različitih krajeva, a pritom se previđaju književnici, profesori Gimnazije, njihova predavanja, radovi objavljeni prigodom obilježavanja 120. obljetnice osnutka Matice hrvatske (1962.)¹⁶, 150. obljetnice rođenja Ivana Mažuranića (1964.)¹⁷, 100. obljetnice rođenja S. S. Kranjčevića (1965.)¹⁸, 80. obljetnice *Goluba* (1967.)¹⁹, 150. obljetnice rođenja P. Preradovića (1968.)²⁰, 70. obljetnice rođenja M. Lovraka (1969.)... Previđaju se nadalje sakupljači narodnog blaga (Z. Lovrenčević), njegovi pisci od najstarijih (P. Preradović, I. Trnski, L. Varga Bjelovarac...) pa sve do suvremenika, slikari, glazbenici, grad jedinstvene arhitekture s ustanova-

¹² En. Aplauz HORD-u „Golub“: povodom održanog koncerta u Bjelovaru. *Bjelovarski list*, 17. 12. 1964., str. 6.

¹³ E. Novak. Najplodnija godina: HORD „Golub“ održao godišnju skupštinu. *Bjelovarski list*, 18. 1. 1968., str. 5.

¹⁴ Decenij uz bijele i crne tipke: magister Josip Magdić piše pedesetu kompoziciju. *Bjelovarski list*, 22. 2. 1968., str. 5.

¹⁵ E. Novak. „Sprevađaj me, dragi...“: uskoro izlazi edicija izvornog melosa bjelovarskog kraja. *Bjelovarski list*, 22. 2. 1968., str. 5.

¹⁶ Edo Špoljar. Sto dvadeset godina požrtvovnog rada: (povodom jubileja Matice hrvatske). *Bjelovarski list*, 1. 1. 1963., str. 6.

¹⁷ Drago Grganić. Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske: Ivan Mažuranić (1814.-1890.). *Bjelovarski list*, 13. 8. 1964., str. 2.

¹⁸ Drago Grganić. Naš Silvije: uz stotu godišnjicu rođenja Silvija Strahimira Kranjčevića. *Bjelovarski list*, 18. 2. 1965., str. 6.

¹⁹ T. H. Dvije proslave u jednoj godini: HORD „Golub“ 1887.-1967. *Bjelovarski list*, 20. 4. 1967., str. 5.

E. N. Nedjelja pjesme i prijateljstva: HORD „Golub“ proslavio 80-godišnjicu. *Bjelovarski list*, 15. 6. 1967., str. 2.

²⁰ Edo Špoljar. Dug vremenu: 150. godišnjica rođenja Petra Preradovića. *Bjelovarski list*, 28. 3. 1968., str. 5.

ma (Gradska knjižnica, Gradski muzej, Historijski arhiv, Gimnazija...) i udrugama (HORD Golub...). Sakralna baština posebna je oplemenjujuća faceta u mozaiku što bi se mogao nazvati kulturnim životom.

Književni život bjelovarskoga kulturnog prostora 60-ih godina 20. stoljeća

Časopisi, novine i prostor u njima te zbornici i antologije važne su sastavnice događanja koja se uokviruju zajedničkim nazivom „književni život“. Kritičari i urednici nakladničkih kuća dodatni su rasteri kojima se profiliraju književna imena. Ništa manju ulogu nemaju knjižare i knjižnice, u kojima se čitatelji susreću s djelima i njihovim tvorcima.

Sudbinu *Nemira* (1955.) imali su i drugi bjelovarski časopisi: *Glas mladih* (1966.), odnosno *Vijenac* (1969.). Ozračje stvaralaštva, mnoštvo već afirmiranih pisaca (Krst Špoljar, Željko Sabol, Milan Taritaš, Josip Biškup, Vladimir Bažant, Mirko Sabolović, Edo Špoljar, Zlata Perlić...) i još više onih koji su pristizali (Branka Jelić, Vojo Šiljak, Zdenko Radanac, Mile Radovanović, Dražen Movre, Josip Pavičić...) tražili su prostor za objavljivanje svojih radova, ali ga u časopisima nisu mogli pronaći jer su gimnazijski listovi *Glas mladih* i *Vijenac* bili kratkog vijeka. *Bjelovarski list* s rubrikama *Najmlađi i mladi*, *Koraci...* ispunjavao je tih godina ulogu časopisa. Zahuktali književni rad, praćenje kulturnih zbivanja u gradu, nerijetki polemički tonovi, stvaralački nemir u vrijeme radija i tiska, prije masovnosti televizije, silnice su koje vode k Edi Špoljaru, karizmatičnoj osobi, kazališnom zaljubljeniku, plodnom piscu, vrsnom profesoru, dobrom organizatoru... Ispod njegova skuta niknuli su i Taritaš, i Sabol, i Bažant, i Biškup, i Šiljak, i mnogi drugi. Špoljar je vodio mlade literate u Gimnaziji od kojih su neki postali vrsni književnici. Na stranicama *Bjelovarskog lista* M. Sabolović objavljuje ulomke iz svojih romana, M. Taritaš tijekom 60-ih tiska desetak antologijskih priča, dok J. Biškup čitatelje redovito nasmijava humoreskama, Z. Perlić i M. Lovrak pisali su za djecu... Spomenutim piscima krajem desetljeća pridružuje se i V. Milak, bjelovarski gimnazijalac, te mnogi drugi (S. Godić, L. Šteković, M. Vogrinec, M. Dolenc, M. Kudumija...). Istovremeno s *Bjelovarskim listom*, koji je pokrivao široko područje bjelovarske regije, izlazili su *Vjesnik komune* (Darugar), *Jednota* s književnim prilogom *Studnice* na češkom jeziku (Darugar, 1961.) i *Pakrac danas* (1967.). Poslije će autori svoje kraće radove objaviti u zbornicima i antologijama (*Poruke*, Veliki Grđevac, 1966., *Mozaik*, Grubišno Polje, 1969., *Vrijeme začinjanja* (Virovitica, 1969.) ili u samostalnim knjigama.

Slika 1. Zlata Veček

Gradska knjižnica Bjelovar, otvorivši se građanima, izrasla je 60-ih godina u vodeću kulturnu ustanovu u gradu zahvaljujući angažmanu tadašnje ravnateljice Zlate Veček²¹. U jednom desetljeću, a temeljeći uvid na bogatoj korespondenciji Z. Veček²² s mnogim piscima te na *Spomenici Gradske knjižnice*, priređeno je tridesetak susreta renomiranih hrvatskih pisaca (V. Parun i I. Kušan, početak prosinca 1961.; D. Cesarić, 15. 11. 1962.; M. Matošec, 31. 5. 1963.; R. Zvrko, 20. 10. 1964.; G. Krklec, 6. 11. 1964.; J. Horvat, 20. 11. 1964.; D. Horkić, 7. 10. 1965.; M. Slaviček, 24. 11. 1966.; M. Sabolović, B. Donat, 26. 5. 1967.; A. Stamać, D. Jelčić i M. Vaupotić, 22. 12. 1967.; M. Sudeta, 4. 4. 1968.; G. Krklec i O. Šolc, 26. 4. 1968.; M. Slaviček, D. Cvitan i V. Bažant, 23. 5. 1968.; Z. Jušić-Seunik, S. Jakševac i Z. Balog, 10. 10. 1969.; V. Parun, 29. 5. 1969. ...). Tom nizu treba pridodati desetak gostovanja pisaca iz drugih republika bivše države: B. Čopića, 22. 11. 1962.; D. Maksimović, 24. 10. 1963.; I. Sarajlića, 22. 11. 1963. ... Posebno mjesto među tim gostovanjima pripada našijencima: K. Špoljaru, J. Biškupu i M. Taritašu (7. 12. 1960.), S. Kolaru (22. 11. 1961.), Ž. Sabolu (17. 12. 1964. i 2. 6. 1967.), M. Saboloviću (26. 5. 1967.), V. Bažantu (23. 5. 1968.), I. Dončević i K. Špoljaru (25. 4. 1969.)... Bjelovar su 22. svibnja 1969. posjetili brojni hrvatski pjesnici sudjelujući na *Mitingu poezije*: V. Stahuljak, Z. Tomičić, S. Mihalić, Ž. Sabol, V. Parun, D. Ivančan, D. Tadijanović, V. Bažant...

²¹ **Zlata Veček-Karakaš**, rođena Ahel (Štefanje, 29. 6. 1930.), rano djetinjstvo provela je u Kutini i dva razreda pučke škole tu je završila. Obitelj se 1939. seli u Bjelovar te je pučku školu i gimnaziju završila 1950. u tom gradu. Jednogodišnji tečaj za knjižničara polazila je 1952./1953. u Zagrebu, potom je položila završni ispit i stručni ispit. U Gradskoj knjižnici Bjelovar uposlena je u studenome 1950., a za ravnateljicu je imenovana 6. 11. 1953. i na toj dužnosti ostala je sve do 1974. Otada je do umirovljenja 1979. radila na knjižničarskim poslovima klasifikacije i katalogizacije. Bila je članica Matice hrvatske tijekom 60-ih godina, posebice aktivna burne 1971.

²² U arhivi Zlate Veček-Karakaš nalaze se 24 pisma, 2 dopisnice, 1 katalog te 3 pozivnice. Za ovaj rad najvažnija su pisma M. Lovraka (4), K. Špoljara (1) i Ž. Sabola (6).

Propješačena pustinja Krste Špoljara

Slika 2. Krsto Špoljar (portret)

lazim s njima na priredbu“. U suradnji s Gradskom knjižnicom pripremio je izložbu književnog rada. Susret je održan 7. prosinca 1960. Špoljar je u Bjelovaru za života gostovao još jednom, 25. 4. 1969., skupa s Ivanom Dončevićem i Ivanom Šiblom u povodu 50. obljetnice osnutka Partije, SKOJ-a i Sindikata, ali tada književna riječ nije bila u prvom planu, već obljetnica, skup uzvanika kojima književna riječ nije puno

Sama pomisao na grad Bjelovar u Krsti Špoljaru²³ budila je „ne baš ugodne asocijacije“ jer svi pokušaji da u gradu, ali i šire, nešto pokrene časopisom *Literatura* te otvori prostor mladim piscima i njihovim polemičkim i kritičarskim promišljanjima nailazili su na podsmijeh i „prostačko ogovaranje“, štoviše neki su Bjelovarci „krali moje rukopise iz štamparije i nosili ih u Javno tužilaštvo“, doznajemo iz pisma Zlati Veček 7. 11. 1960. koje počinje povjerljivim, prijateljskim i intimnim tonom: „Draga Zlata“. Njezinim pozivom da u društvu mladih bjelovarskih književnika i on sudjeluje kao već afirmiran pisac bio je ugodno iznenađen i pozivu se rado odazvao, tim više što je u Bjelovaru priređeno mnoštvo književnih večeri i mnogi su se književnici „čudili kako ne po-

²³ **Krsto Špoljar** (Bjelovar, 1. 9. 1930. – Zagreb, 28. 11. 1977.) polazio je bjelovarsku Gimnaziju (1941. – 1949.), a u Zagrebu je na Filozofskom fakultetu diplomirao na studiju jugoslavenske književnosti i hrvatski jezik. Pokrenuo je književne listove *Literatura* i *Galerija* 1952. g. Već 1953. sudionik je *Krugova*. Sastavio je antologiju hrvatske ljubavne poezije *Ljubav pjesnika* (1956.) i zbornik hrvatske satirične poezije *Smijeh i rane* (1957.). Surađivao je u *Književnoj tribini* (1959. – 1960.). S M. Vaupotićem 1960. g. pripremio je bibliografski leksički priručnik *Književni godišnjak* te zbornik *Pripovjedači Zagrebu* sa Š. Vučetićem 1965. Suradnik je i urednik časopisa *Republika* (1962. – 1968.) te tajnik i urednik biblioteke *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Napisao je tri zbirke pjesama (*Ja svakičasniji*, 1954., *Porodica harlekina*, 1956., *Raj*, 1962.), sedam romana (*Brod čeka do sutra*, 1958., *Mirno podneblje*, 1960., *Gvožđe i lovor*, 1963., *Vrijeme i paučina*, 1971., *Hrvatska balada*, 1971., *Neprilike s muzom*, 1976., i *Vjenčanje u Parizu*, 1980.), dvije knjige pripovijedaka (*Terasa anđela čuvara*, 1961. i *Tudina*, 1969.) te jednu dramu (*Stračara male sreće*, 1960.).

značila, dakle neprimjerena atmosfera, što je nepotpisani novinar *Bjelovarskog lista* prokomentirao sljedećim riječima: „Umjetnosti nije potrebna buka, nije joj potreban spoljašnji sjaj - ona govori tiho i neposredno - onima koji je žele i mogu razumjeti.“²⁴

Zagreb, 7. XI 1960.

Draga Zlata,

Bio sam pomalo iznenadjen kad sam primio tvoj poziv iz Bjelovara. Iz ostalog, što ću ti ovako fragmentarno saopćiti mislim, da ćeš u tome naći razloga mom iznenadjenju. Kad pomišljam na Bjelovar i svoj književni rad nadolaze mi ne baš odviše ugodne asocijacije. Od one moje "Literature" s kojom sam htio da nešto učinim u Bjelovaru i da pokrenem neke nove probleme (a za uzvrat neki su Bjelovarci krali moje rukopise iz štamparije i nosili ih u Javno tužilaštvo), pa sve do posljednjih "tračlarskih" vijesti o meni iz ustiju nekih mojih kolega, moj rad u Bjelovaru, čini mi se, da je samo izazivao podsmijeh i prostačko ogovaranje. I tako u Bjelovaru želim biti samo posve običan "dolaznik", koje eto dva-tri puta godišnje posjeti svoj rodni grad i vidi ~~uglavnom~~ kako se tu dosta toga promijenilo i kako su još mnoge stvari ostale neizbježno postojane. Konačno, nastranu o svemu tome. Naliči tužaljki, a ja se mogu svemu tome da smijem. Nepotrebno je govoriti da je u Bjelovaru priredjeno dosada ne samo jedno knjiž. veće i da su se mnogi književnici čudili kako ne polazim s njima na priredbu koja se održava u mom gradu. "oduše možda nije na odmet da napišem i to kako je jedan mladji književnik, moj dobar prijatelj, pitao zašto nisam i ja pozvan, a dobio odgovor - da im nisam zanimljiv. I tako dalje i tako dalje. "oglo bi se još dosta toga napisati. No nitko nije prorok u svom gradu. To je stara istina.

Slika 3. Pismo Krste Špoljara gospođi Zlati Veček, Zagreb, 7. 11. 1960.

²⁴ Šibl, Dončević i Špoljar gostovali u Bjelovaru. *Bjelovarski list*, 1. 5. 1969., str. 24.

Profesor Edo Špoljar pohvalnim se riječima u *Bjelovarskom listu* osvrnuo na iznimno posjećen i uspješan književni susret 7. 12. 1960.: „Tri mlada književnika. Bjelovarčana. Tri svijeta poezije, i proze. Jedan već na hrvatskom Parnasu. Krsto Špoljar. Dvojica poletaraca, u letu, sigurnom letu. Josip Biškup. Milan Taritaš. Tri mlada Bjelovarčana-književnika doniješe srdačnu i toplu atmosferu žive riječi. Magične riječi koja traži svoj vlastiti put. I riječi koja je našla sebe.“²⁵

Koliko je stvarno krajem 1960. K. Špoljar bio na hrvatskom Parnasu i koliko je njegova književna riječ „našla sebe“? Vremenski odmak nudi objektivne prosudbe, poziva na nov pristup i nova čitanja. Poezija u prvoj zbirki *Ja svakidašnji* (1954.) bila je „suviše veristička i faktografska“ (B. Pavlović), „dnevnik o upućivanju u tajne vlastitog postojanja“ u kaotičnoj svakodnevnici (B. Donat), dakle socijalna i egzistencijalna, nastavak tadašnje pjesničke tradicije deskripcije, naracije, kumulacije slika i simultanih asocijacija. Drugom zbirkom *Porodica harlekina* (1956.) tematski je napravljen velik zaokret, „mjesto provincije sada [je] u prvom planu grad s čitavim dijapazonom koji pruža suvremeni život: trauma rata, sukob tehnike i primitivizma, umjetnosti i svakidašnjice...“²⁶ Tako su Špoljarovi tadašnji pjesnički uzori, rustikalni Tadijanović i Kozarčanin ustuknuli pred Alfirevićevom „tugom cirkusa“ i Picassovim klaunom, „tragedijom del arte“. Još uvijek rustikalan, mlad i jak, ali uvučen u kotao velegrada i načet sumnjama „pjesnik oštih formi i blagih preljeva“, bio je predstavnik generacije „u kojoj se još kukuruzi nisu pomirili s prisutnim dimnjacima, ni teški, bremeniti mir zemlje sa strojevima, koji ga remete.“²⁷ Naznačeni motivi rata, a s njime i povijesti kao usuda pojedinca, a u konačnici i naroda kojemu čovjek pripada, u zbirki *Porodica harlekina* tek u naznakama, znatno će biti potencirani u sljedećoj i posljednjoj stihozbirki *Raj* (1962.), posebice u ciklusu *Sat narodne povijesti* u kojemu su oslikane sudbine hrvatskih junaka, hrvatskog konjanika u bitki kod Lützena 1632. (*Poražen u tuđini*), tragična kob Nikole Šubića Zrinskog 7. rujna 1566. (*Nagrada od zlata*), Krste Frankopana (*Vuka nećeš pokoriti*) i Frana Krste Frankopana (*Jutro pogubljenja*).

U stihovima, nadrealnim reduciranim slikama, sivim tonovima, strahovima i tjeskobama Špoljar je sve više u suglasju s bojama i raspoloženjima pjesnika koje zovemo razlogovci:

“Jahao je sad pokretima umornog ravnicom golih grana
u crnoj grubosti vučje čeljusti tame.

Ostade jedino okrutnost straha kao gola kost u smrskanju.” (*Poražen u tuđini*)²⁸

²⁵ Edo Špoljar. Ugodno veče. *Bjelovarski list*, 15. 12. 1960., str. 4.

²⁶ Boro Pavlović. *Porodica harlekina* (Krsto Špoljar: „*Porodica harlekina*“). *Republika*, 5(1956), str. 62.

²⁷ B. Pavlović. Nav. djelo, str. 62.

²⁸ Krsto Špoljar. *Raj*. Zagreb: vlast. nakl., 1962., str. 29.

Nepresušno vrelo opsesivnih motiva bilo je u naznakama kad govorimo o prozi, iako ih K. Špoljar još nije bio svjestan za vrijeme gostovanja u Bjelovaru početkom prosinca 1960. Bio je već afirmiran prozaik, autor kraćeg krimi romana *Brod čeka do sutra* (1958.), drame *Stračara male sreće* (1960.) i brojnih priča rasutih po časopisima (*Krugovi, Literatura, Republika...*) koje će 1961. okupiti i objaviti u knjizi *Terasa anđela čuvara*. U Bjelovaru je pred mnogobrojnom publikom čitao ulomak iz romana *Mirno podneblje* (1960.). Kritika je uglavnom ili prešućivala ili negativno ocjenjivala dosadašnje proze K. Špoljara, a ni sam autor nije njima bio zadovoljan. Cvjetko Milanja sažeto rezimira prijedeni pjesnički i prozni put, prvu fazu „u kojoj prevallira zanimanje suvremenom tematikom socijalne provinijencije ispisanim s podosta tradicionalističkim realističkim manirom“²⁹.

Općoj nacionalnoj prepoznatljivosti K. Špoljara svakako su pridonijele uredničke i organizatorske vještine, odnosno angažman u oblikovanju književnog života, pa su takvi pisci „neka vrsta književne i kulturne logistike“³⁰. S V. Remom i M. Vaupotićem Špoljar je 1952. g. pokrenuo *Literaturu*, list za književnost i umjetnost, uredivši jedan jedini broj. *Literatura* je tiskana u Bjelovaru. Sličnu sudbinu kratkovječnosti imat će i *Galerija*, koju su iste 1952. pokrenuli i uređivali K. Špoljar i M. Vaupotić. Kako pokušaj oživljavanja književne scene nije uspio, Špoljar će otada, umjesto u vlastitim časopisima, brojne prikaze djela hrvatskih i svjetskih pisaca³¹ objavljivati u drugim časopisima (*Krugovi, Literatura, Republika...*), sastavljat će antologije hrvatske ljubavne poezije *Ljubav pjesnika* (1956.), zbornik hrvatske satirične poezije *Smijeh i rane* (1957.) te zbornik *Pripovjedači Zagrebu* sa Š. Vučetićem (1965.). Najviše pažnje stručne javnosti privukao je *Književnim godišnjakom*, bibliografskim leksičkim priručnikom koji je 1960. s M. Vaupotićem pripremio i tiskao. Časopis *Republika* uređivao je 1962. – 1968. i bio je sve do smrti 1977. tajnik i urednik prestižne biblioteke *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Špoljar je pripremio za tisak sabrana djela mnogih hrvatskih pisaca: Stjepana Mihalića (PSHK, 1967.), Ivana Dončevića (PSKH, 1975.), Novaka Simića (1978.) i Augusta Šenoa (s Dubravkom Jelčićem 1978.)...

Romanom *Gvožđe i lovor* (1963.) Špoljar je napravio velik iskorak u hrvatskoj književnosti. Kao da je zanemario sve svoje dotadašnje i pjesničko i prozno stvaralaštvo, upustio se smjelo u eksperiment zaronivši svoga junaka u vrijeme, u tamne neosvijetljene prostore *prošlosti*. U poetičkom pogledu iskorak je C. Milanja definirao kao „reduciranje fabulativnosti/zgode, asocijativnost, naracijska polifonost i esejistička

²⁹ Cvjetko Milanja. Skica o Krsti Špoljaru: u povodu romana „Vjenčanje u Parizu“. *Republika*, 11(1980), str. 1033.

³⁰ Vinko Brešić. Časopisi Krste Špoljara. *Nova Istra*, 1-2(2013), str. 132.

³¹ Više u Krsto Špoljar. *Mirno i nespokojno: eseji i kritike*. Priredila Jelena Hekman. Zagreb: EX libris, 2009.

kontemplativnost...³² Započetu priču o dječaku Krištofu u vrtlogu rata u prepoznatljivim bjelovarskim prostorima nastaviti će i u drugom romanu, *Vrijeme i paučina* (1971.), a i u *Hrvatskoj baladi* (1971.) kojom je s podosta smjele ironije i kritike nastavio razradu intrigantnih odnosa *domovina – tuđina* naznačenih u zbirci pripovijedaka *Tuđina* (1969.).³³ *Hrvatska balada* prijelazni je tekst i prema drugoj skupini motiva koje bismo mogli označiti pojmom žene kao materijalizacijom erosa-seksusa, ali i slikom spiritualnosti i duhovnosti, poticajne u umjetničkom radu (roman *Neprilike s muzom*, 1976., i posthumno objavljeni roman *Vjenčanje u Parizu*, 1980.). Navedenim motivima (prošlost, domovina, žena) pridružuje se i motiv *pojedince u društvu* s pitanjima individualnih sloboda, umjetničkih prvenstveno. Tako je Krsto Špoljar kročio na nekrčenu stazu brojnih nesporazuma, lažnih optužbi, ali s tog puta nije bilo više povratka. Taj dio njegova stvaralaštva i danas je živ i predmet je novih i drugačijih čitanja i ocjena.

*Gvožđe i lovor*³⁴ (1963.) ponajprije je „antiidolatrijska reakcija na papirnate heroje“, osuda lažnog herojstva. Svijet tog romana „obrnuti je svijet politiziranog ratnog romana.“³⁵

Petnaestogodišnji dječak zajedno s prijateljima (Crveni Gicko, Jačo, Jambo, Parko) istrgnut je iz školske klupe i poslan u radni vod da na groblju ukapa mrtve vojnike. Poslije dječaka premještaju na željeznički kolodvor da istovara streljivo. Radnja je smještena u gradić u kojemu se živi uobičajeno za ratne okolnosti: korzo, gradska kavana, vojnici s djevojkama, kino, uzbune, nestašice, smrti... U školi strogi profesori mladiće vrbuju da se prijave u vojnike. Dječak se uspijeva oduprijeti novačenju u jurišnike, za razliku od Jače i Parka, koji su se prijavili. U gradu je dječakova obitelj, stara i ugledna. On stalno živi u izmaglici prisjećanja, kroz dječakovu psihu prolaze slike, stvarni događaji nižu se pred njim... Opterećen svim i svačim priča svoju priču bez nekakvog logičnog redoslijeda u dugim rečenicama, neprekinutim unutarnjim monolozima koji se miješaju sa strujom svijesti. Toliko se toga u njemu nakupilo i pomiješalo, pa je teško u talogu ljigavosti, iznakaženosti pronaći neku vedrinu koja je svojstvena mladom biću. „Njegova prošlost je, zaista, rupa koja zjapi, a sadašnjost je još strašnija.“³⁶ Svjestan kako pripada onima koji nikada neće dobiti nikakvo priznanje ili odličje, povlači se u osamu, glumi ravnodušnost i iz te pozicije rubnosti promatra i tumači svijet oko sebe, pluta tražeći neki čvrsti oslonac, utočište,

³² C. Milanja. Nav. djelo, str. 1033.

³³ Za knjigu pripovjedaka *Tuđina* K. Špoljar dobio je prestižnu nagradu – Nagradu *Vladimir Nazor*.

³⁴ Krsto Špoljar. *Gvožđe i lovor*. Zagreb: Zora, 1963.

³⁵ Branimir Donat. Krsto Špoljar. U: Krsto Špoljar. *Izabrana djela*. Uredio B. Donat. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1983. PSHK, knjiga 168., str. 18.

³⁶ Ante Sviličić. Propješačena pustinja: (Krsto Špoljar. *Gvožđe i lovor*, Zagreb, 1963.). *Mogućnosti*, 7(1964), str. 728.

ali ga ne nalazi jer je svuda oko njega rasulo. Obitelj se raspala, ujak je izgorio u avionu na nepoznatoj livadi, stric je poginuo, a o ocu nema nikakvog glasa.

Slika 4. Krsto Špoljar: Gvožđe i lovor. Zagreb, 1963.

Vrijeme i paučina: sentimentalni odgoj na hrvatski način (1971.) može se smatrati i nastavkom romana *Gvožđe i lovor* (1963.). Krištof je cijeli rat proveo u radnoj jedinici povlačeći se s drugovima gimnazijalcima po kolodvoru i groblju, skupljajući mrtve i pokapajući ih, pa u ovom romanu on nastavlja sa svojom traumatičnom pričom, vjernim svjedočenjima. Iskustveno je zreliji, ali i dalje rezigniran i ravnodušan, nošen strujom svojih misli o smrti, vremenu, ocu, majci, stričevima, simpatijama i prvim ljubavima. Obavlja nametnute obaveze bez svoje volje. Roman je nekonvencionalna ispovijest mladića sagledana kroz prizmu unutarnjeg monologa premrežena neprestanim samoispitivanjem i provjeravanjem članova njegove obitelji, različitih pogleda, te se roman može promatrati i kao paradigma idejne, klasne i političke podijeljenosti naroda.

Vrijeme trajanja radnje u romanu *Vrijeme i paučina* (1971.) skraćeno je, svedeno na prijelomne trenutke, „arheologija svijesti“ podijeljena je na tri čina, tri dana. U prvome 8. travnja 1941. na bjelovarski magistrat izvješten je hrvatski barjak i tim je činom uspostavljena NDH poslije pobune vojnika 108. pješadijskog puka, a pobunu predvodi Krištofov stric Julije Š, zvani riđi stric. Drugi čin nema točno određen dan, događa se u svibnju 1945., kada partizani ulaze u grad kao osloboditelji. Novo vrijeme ne priznaje individualnost, čovjeka, ali Krištof i to prihvaća ravnodušno, svjestan da ovo vrijeme nije njegovo. On ide kroz život kao kroz prašumu noseći

teret teških misli o mrtvima, umiranju, smrti. Uz bučne taktove koračnica i pjesme udarnika Krištof se kreće bjelovarskim lokalitetima kao što su groblje sv. Andrije, kino Metropol, Sokolana, crkva sv. Terezije, Gradska kavana, Grand hotel... Družiti se s dvije aktivistice, Višnjom i Darinkom. S Darinkom je intimno blizak, ali ona uskoro odlazi na radnu akciju.

Pripovjedač sve bilježi čas u prvom, čas u trećem licu. Mijenjanjem perspektive priča je čas intimna isповijest, a potom prelazi u objektivno izvješćivanje. Treći stavak te polifonijske strukturirane naracije obuhvaća „sadašnje stanje“ (sredina 60-ih godina). Krištof je ponovno sam sa sobom, sa svojim surogatima prošlosti i potisnute seksualnosti koji se pleću oko svake njegove misli kao paučina. Kao građanin i obiteljski čovjek s izgrađenom društvenom svijesti trebao bi se suprotstaviti gradnji garaže na mjestu igrališta, odnosno parka. Intimno se osjeća nesretnim, razapetim između strpljive supruge Lucije i ljubavnice Veronike. Groblje, grad, prošlost, prisjećanja... sve ga sputava i svemu bi trebao reći zbogom. Otići iz grada zauvijek. Druga misao vraća ga ideji idiličnog života otaca i pradjedova, a takav život jedino je moguće živjeti u ovom i ovakvom ambijentu. Silazeći stazom od groblja do autobusnog kolodvora i odlaskom noćnim autobusom iz rodnoga grada, Krištof za sada odgađa konačno rješenje. Dakle, nastavlja uobičajenim životom probijajući se kroz paučinu vremena. Mučno je Krištofovo probijanje kroz šikaru života, odrastanje u prijelomnim trenucima novije povijesti, pa je zbog toga roman „socijalno, politički, tehnički i etički maksimalno angažiran.“³⁷ Vrsni poznavatelj hrvatske književnosti D. Jelčić roman *Vrijeme i paučina* smatra Špoljarovim najzrelijim djelom jer je u njemu autor „izrazio sukob individualnoga i kolektivnoga, sraz velikih ideala i sitnih ljudskih ambicija, spor između praktične želje pojedinca za osobnom slobodom i (apstraktnog?) ideala opće i potpune slobode naroda i čovječanstva.“³⁸

Krištof se nije mogao zauvijek oprostiti od grada kao ni od groblja na kojemu započinje i završava radnja romanā *Gvožđe i lovor* i *Vrijeme i paučina*. Treći u nizu, *Hrvatska balada* (1971.), započinje isto na groblju prije odlaska glavnog lika u veliki svijet kako bi u njemu potražio domovinu, i stvarno (na zemljovidu) i metaforički, kao potvrdu svoga postojanja. Spoznati i voljeti domovinu može onaj koji je okusio gorčinu kruha u tuđini. *Tuđina?* „To je ono što neprestano tražiš da bi se oslobodio svoje prave tuđine, da bi ti ona zemlja i grad gdje živiš i kojim prolaziš poslovno-ubrzanom hodom postao na neki način bliži.“³⁹ Motiv tuđine i njemu suprotstavljenom motivu domovine (koje na zemljovidu nema), svijetu muzeja i galerija, gondola

³⁷ Jozo Laušić. Čovjek u vremenu i vrijeme u čovjeku. Krsto Špoljar: *Vrijeme i paučina*, MH, Zagreb, 1971. *Republika*, 9(1971), str. 982.

³⁸ Dubravko Jelčić. *Povijest hrvatske književnosti*. Drugo, znatno prošireno izdanje. Zagreb: Naklada P.I.P., 2004. str. 491.

³⁹ K. Špoljar. *Tuđina: Novele i pripovijesti*. Zagreb: Naprijed, 1969., str. 92-93.

„jedinstveno blistavilo sazdano od sjaja i prljavštine, patinirani mramor, kamene palače, trošne cigle, mozaici, pobakrene kupole i melasa vode... žene što modernim haljinama skrivaju tijela cinquecetinskih oblika i ružičastu bijelu put, Lespoir... sve se to oblikuje kao tuđina puna prazne slobode, to postojanje tako očito prolazno unatoč varavom izgledu njene trajnosti...“⁴⁰ sam od sebe nameće se i motiv muze, žene koja nadahnjuje i koja je nedostižna kao Flora (*Pastorala*), spomenuta Lespoir, fatalna Ivanka Hercegovka, profesorica Francuska Simbolika, raspojasana studentica Maša (*Hrvatska balada*), Muza (*Neprilike s muzom*), Beatrix (*Vjenčanje u Parizu*). Tužna je to pjesma, balada, o sinu koji traži kutak raja kojeg nigdje nema. Samo je u tom mitskom prostoru moguće disati punim plućima, ostvariti se kao čovjek, pisac i intelektualac unatoč svim zabranama, ogradama, praćenjima, neslobodama nedemokratskog režima.

Kratki generacijsko-društveni roman *Hrvatska balada*⁴¹ slikama studentskih dana glavnog lika s nerijetkim vremenskim interpolacijama i sjećanjima na gimnazijske dane u rodnom gradu, prve ljubavi s neizbježnim razočaranjima (Francuska Simbolika) istodobno je uvodni tekst u promišljanje stvaralačkih sloboda, sudbine pojedinaca koji ne žele pjevati u zboru, individualaca, neskrivena je osuda rigidnosti partijsko-policijskog sustava i klanova te njihovih doušnika (Blažo Crnogorac) preko kojih su nastojali imati pod kontrolom život u totalitetu svih manifestacija. Pisci su bili pod budnim nadzorom. Roman je uvjerljiva slika ideologizirane hrvatske zbilje 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća. Špoljarov je junak predstavnik generacije koja je mukotrпно osvajala prostor slobode, individualac koji se izdvaja odijevanjem, frizurinom, smjelim kritičkim mišljenjem, pa je signiran kao neprilagođeni anarholiberal, opasan poklonik strane ideologije... Ne nalazeći oslonca u obitelji koja se odavno raspala, a ni u kratkotrajnim vezama s djevojkama kao ni u književnosti jer bi morao pristati na kompromis i vragu prodati dušu, junak se pred bukom svijeta povlači u osamu, putuje i razgleda svjetske galerije. I dalje pred njim beskrajna je praznina, razočaranje, te on naposljetku postaje unutarnji emigrant, autsajder, i iz te pozicije gleda i analizira svijet.

Heretički smjelo Špoljar je, kao i Sabol, stvari nazvao pravim imenom. Istinu je platio visokom cijenom sumnjičenja, policijskim praćenjima, prešućivanjem i minoriziranjem. Stoga su nova čitanja Špoljarovih proza i Sabolove poezije, oslobođena ideoloških utega, nužna jer će strpljivog čitatelja nagraditi spoznajama, nerijetko prekrivenim alegorijskim i metaforičkim koprenama.⁴²

⁴⁰ K. Špoljar. Nav. djelo, str. 99.

⁴¹ Kratki roman *Hrvatska balada* prvotno je objavljen u Republici 7-8(1971), a iste godine i u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu. Poslije partijskih osuda 1971. povučen je iz izloga knjižara. U novom izdanju Ex librisa tiskan je 2004. Roman je za tisak pripremila i uredila Jelena Hekman.

⁴² O romanu *Hrvatska balada* više u: Ivan Bošković. O Špoljaru, „Hrvatskoj baladi“, četrdeset godina

Autobiografski roman s podosta „osobnog iskustva“, *Neprilike s muzom* (1976.), kao i drugi Špoljarovi tekstovi, s ironijom prikazuju svijet, ovaj put umjetnički, točnije ljude od pera. Riječ je o hodajućim spomenicima, legendama koje žive od pretiskivanja djela o herojstvima i pobjedama partizana. U njihovoj sjeni žive i bore se za prostor mladi pisci kao Orfejo, koji nikako da objavi svoj prvi roman. Put do prve knjige težak je, pa se mladi pisci moraju dodvoravati književnim veličinama kao što je Stjepan Dimić, autor romana o partizanima. Ivan Oktavijan je direktor, pa ga urednik Dimić mora slušati. Nije ni Orfejo bez zaštite, njegov otac Ivan Perun sekretar je partije, ali ni to mu ne pomaže. Pitanja modernizma, dekadencije, slobode izražavanja muče Dimića, Oktavijana, ali i Peruna: „Orfejo nije još posve zaveden, vidi se to iz njegova pisanja, još nije neizlječivo zaražen onim modernističkim ekshibicionizmom i dekadentnim pojedincima, a to su prave društveno negativne pojave, ti pojedinci koji smatraju da sloboda izražavanja oduzima pravo najnaprednijim snagama da budu suci u vrednovanju umjetničkih pravaca, škola i stilova.“⁴³

U društvu hipokrizije i dvoličnosti Orfejo se osjeća izigranim i prevarenim, prava naivčina. Prekasno uviđa uzaludnost svih napora. Dimić živi u svom svijetu i nemoguće ga je otrgnuti iz njegovih snova dok „sanja u koloru svoju staru Bosnu i tašlihanske porculanske-bjeloputne ljepotice“⁴⁴. A otac je stari perverzljak i ne obazire se na njegovo mišljenje. Kad je Orfejo konačno progledao, nestala je idealizirana i uvelike retuširana slika Muze. Orfejo ne zna da je i njoj igra nametnuta. Donat zaključuje: „U ovom romanu je upravo ova socio-psihološka tenzija stalno nazočna: Orfejo bi htio da se drugi uvjere da je on pisac, Stjepan Dimić bi želio da drugi povjeruju da je on politički posve pravovjeran, Muza bi željela biti slobodna od bilo kakvih obaveza, ona bi željela da kapetan Lazo Zlopandža ni ne pomišlja da između nje i njezinog bivšeg supruga informbirovca postoji neka veza, a i Josip Perun također ima svoju privatnu alternativu... Sve su to oblici u kojima individualna sloboda Špoljarovih junaka umire u zagrljaju konformizma.“⁴⁵

Posljednji za života objavljeni roman *Neprilike s muzom* (1976.) egzistencijalističkim angažmanom glavnog lika, mladog Orfeja da postane pisac, prijelazni je tekst kasnog modernizma k postmodernizmu, prvenstveno autoreferencijalnošću, već susretanim motivima izdvojenog intelektualca u svijetu svakojakih hipokrizija i re-

poslije. Nova Istra, 1-2(2013), str. 121-131. U okviru 17. *Šoljanovih dana* u Rovinju je 12. 5. 2012. održan književnoznanstveni kolokvij *Književni opus Krste Špoljara (1930.-1977.)*. Radovi s tog skupa objavljeni su u časopisu *Nova Istra*, 1-2(2013), str. 121-169. Na skupu su izlagali: Ivan Bošković, Vinko Brešić, Ljerka Car Matutinović, Božica Jelušić, Božidar Petrač, Matija Šeremet...

⁴³ K. Špoljar. *Neprilike s muzom*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976., str. 61.

⁴⁴ K. Špoljar. Isto, str. 130.

⁴⁵ Branimir Donat. O romanima Krste Špoljara. U: Krsto Špoljar. *Vjenčanje u Parizu*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980., str. 356.

presija i njegovim mukotrpnim osvajanjem stvaralačkih sloboda, a zatim motivima žene, fatalne dvojnosti, materijalizirane erotike i duhovne mistike. Kao i drugi Špoljarovi tekstovi, i ovaj je premrežen citatima i esejističkim pasažima, što je još jedna od osobitosti postmodernizma. Tekst se nadaje i kao „alegorijska konstrukcija“ u kojoj su likovi oblikovani prema stvarnim modelima, ali i kao priča s brojnim autobiografskim elementima.⁴⁶

Nedovršeni, posthumno objavljeni roman *Vjenčanje u Parizu* (1980.) okuplja sve Špoljarove opsesivne teme: prošlost, ženu, domovinu i individualnu slobodu. Pariz. Ima li boljeg mjesta na svijetu kada se govori o ljubavi, umjetnosti, slobodi? Mitsko mjesto, utočište mnogih hrvatskih umjetnika (A. G. Matoš, A. Ujević, M. Kraljević...). Christophe (Krištof) dolazi u Pariz da bi se vjenčao s Beatrix, ljubljenom ženom koju i ne poznaje. Njezina je zadaća da Christophea upozna sa svim znamenitostima grada ljubavi i umjetnosti. Beatrix je zagonetna, tajnovita, nalik sfinđi, mitološkom biću, „demon od kamena, hladan, zatvoren u svoju zlobnu tajnu i nedodirljiv.“⁴⁷ Ne zna ni čime se njegova draga bavi, pa se javljaju sumnje: „A gdje je pokupila taj moral? Tu mješavinu nevinosti i bestijalnosti?“⁴⁸ Dugo će Christopheu trebati da se otrijezni od ženskih zamki prenemaganja, zavodjenja, odugovlačenja, oblačenja i svlačenja... Beatrix je čas vila koja ga vodi kroz njegovu mračnu i opterećenu psihu u kojoj caruju sumnja, neodlučnost, a čas zatim je demon koji glumi i vješto igra svoju igru.

U Parizu Christophe susreće našijenca Ivana Brkonju, slikara zvanog Jean Moustachu, inženjera Branka, za kojega misli da je denuncijant i udbaš kao i Max-Victor, Beatrixin udvarač. S njima razgovara o politici, ali dosta oprezno. Začuden je Max-Victorovim stavom kako su Hrvati separatisti i rušitelji Jugoslavije, obilježeni i na zlu glasu: „Nosiš svoju naciju kao svojevrstu psorijazu ili poput kužnog mirisa i smjesta si otkriven, nije potrebno ni ostrugati malo te modne politure, zna se tko si i što si! Hrvat, Hotentot ili Hedžistanac - svejedno!“⁴⁹ Christophe, odnosno Krištof u velikom svijetu nije pronašao ljubav, nije pronašao domovinu, vraća se poražen i slomljen, bogatiji za još jedno gorko iskustvo.

Vjenčanje u Parizu (1980.), pisan ležerno, antiljubavni je erotski roman u kojemu se ironizira Pariz, mitsko mjesto erosa-ljubavi, topos slobode, utopijski san umjetnika. Christophe neće ostvariti svoje erotske snove, neće se dograbiti slobode, ali će spoznati sebe i pojam svoje domovine kao „mali komadić zemlje sasvim konkretan

⁴⁶ Više: Matija Šeremet. O nekim aspektima romana „Neprilike s muzom“ Krste Špoljara. *Nova Istra*, 1-2(2013), str. 156-160.

⁴⁷ Krsto Špoljar. *Vjenčanje u Parizu*. Zagreb: Matica hrvatska, 1980., str. 110.

⁴⁸ K. Špoljar. Nav. djelo, str. 226.

⁴⁹ K. Špoljar. Isto, str. 271/272.

u svojoj geografskoj i povijesno-društvenoj stratifikaciji...⁵⁰ Doseći će stupanj katarzične spoznaje i otrežnjenja.

Špoljar je do kraja života ostao vjeran sebi noseći svoju prtljagu, „hrvatski pinklec“, pišući o vremenu i čovjeku u vremenu, individualnoj slobodi i slobodi naroda, slobodi stvaranja i izražavanja, domovini i konačno o ženi kao trajnoj opsesiji. Započeo je 50-ih godina prozama socijalne provinijencije u realističkoj maniri da bi svoj životni i stvaralački vijek završio 70-ih tekstovima u kojima je eksperimentirao reduciravši fabulu, zgusnuvši izričaj asocijativnim nizovima, esejističkom kontemplativnošću i naracijskom polifonošću.

Zdvojne plovidbe Željka Sabola

Slika 5. Željko Sabol (portret)

⁵⁰ C. Milanja. Skica o Krsti Špoljaru: u povodu romana „Vjenčanje u Parizu“. *Republika*, 11(1980), str. 1036.

Zagreb, 8. XII 1964.

Poštovana drugarice Veček,

Kako vidite, odmah Vam se javljam jer neću moći doputovati u Bjelovar prije utorka. Mislim da se sve, uglavnom, može i ovako dogovoriti. Četvrtak - 17. XII - je zaista pogodan termin i bilo bi dobro kad bismo kod njega mogli ostati.

Ja bih to veče podijelio ovako: najprije kraće izlaganje o najmladjoj generaciji u literaturi, zatim čitanje vlastitih stihova i, što bi me posebno zanimalo, razgovor nakon čitanja (razumljivo, ako bude interesa, no to se uvijek može nekako "isprovocirati"). Za plakat bih predložio ovaj naslov:

TKO JE PRVI SPOMENUO MORE

(radi se o jednom stihu koji se zatim dalje razvija u pjesmi). Ako ikako možete, molio bih Vas da obavijestite učenike gimnazije (ako postoji literarna sekcija ili nešto slično) ne samo zbog popunjavanja dvorane, već i zbog razgovora o suradnji mladih u zagrebačkim listovima ili časopisima, npr. u "Poletu" gdje radim u redakciji, pa bi taj razgovor mogao možda biti i od uzajamne koristi. Mislim da bi to bilo sve. Ako Vama sve ovo također odgovara javite mi, a ja ću doći do Vas najkasnije U SRIJEDU.

Srdačan pozdrav

Željko Sabol

Slika 6. Pismo Zlati Veček, Zagreb, 8. 12. 1964.

Četiri pisma i tri dopisnice iz privatne arhive Zlate Veček, ravnateljice Gradske knjižnice Bjelovar, nastali u vremenu od 23. studenoga 1963. do 27. svibnja 1967., otkrivaju mladog Željka Sabola⁵¹ kao angažiranog intelektualca s mnoštvom planova na polju književnosti i slikarstva. Još kao student javlja se gđi Veček, koju oslovljava službenim „Poštovana drugarice“, ali iza tih formalnih oblika korespondencije otkriva se ton povjerenja i svojevrsne bliskosti. Planirao je susret sa slikarom Miljenkom Stančićem u Knjižnici, a o Stančićevu slikarstvu uz pomoć dija pozitiviva predavali bi Š. Vučetić i on (pismo od 23. 11. 1963.). Od plana nije odustao ni 1964., tim više što je nedavno objavljena Stančićeva monografija. Stančić je pak bio zauzet pripremanjem izložbe u Beogradu. U pismu 29. 4. 1964. moli ravnateljicu da mu iz fonda Knjižnice posudi knjige iz povijesti umjetnosti preko ljeta kako bi spremao diplomski ispit. Nakon stalnih odugovlačenja Sabol je i sam uvidio da je nemoguće pripremiti izložbu i susret sa Stančićem (dopisnica 21. listopada 1964.). Kad nije uspio susret sa Stančićem, Sabol je prihvatio poziv gđe Veček da u prosincu 1964. gostuje u Gradskoj knjižnici, štoviše predložio je i program: bjelovarsku javnost kraćim predavanjem upoznao bi s najmlađim naraštajem hrvatskih pisaca, potom bi čitao vlastite stihove i na koncu odgovarao bi na pitanja prisutnih (pismo 8. 12. 1964.). Sabol je već bio član redakcije *Poleta* te autor zbirke pjesama (*Dio po dio*, 1963.). Susret je održan 17. 12. 1964. pod nazivom TKO JE PRVI SPOMENUO MORE.⁵² U Bjelovaru će Sabol gostovati i 2. 6. 1967., kada su u Gradskom muzeju predstavljene *Opreke*, druga pjesnikova zbirka. Prije samog predstavljanja uvijek pedantni Sabol predlaže nekoliko sitnica gđi Veček, doznajemo iz pisma pisanog rukom 27. 5. 1967. iz Zagreba, kako bi se izložbom 10 – 15 litografija iz grafičke zbirke Gradske knjižnice izbjegla hladnoća „praznih muzejskih zidova“ te da se za tu prigodu montira magnetofon ili još bolje gramofon na kojemu bi se vrtjele ploče iz netom osnovane glazbene zbirke. Svjestan kako „sve to nije naročito komplicirano niti teško učiniti, a izlazi iz okvira konvencionalnog izlaganja ili čitanja“, ipak u postscriptumu moli gđu Veček za malu pomoć: „Nisam siguran da će drugarica Mica pristati na sve

⁵¹ **Željko Sabol** (Bjelovar, 28. 11. 1941. – Zagreb, 5. 9. 1991.), pjesnik, likovni kritičar, esejist, urednik enciklopedija, osnovnu školu i gimnaziju završio je u Bjelovaru, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1967. diplomirao je povijest umjetnosti i komparativnu književnost. Šezdesetih je godina bio urednik *Studentskog lista* i kulturne rubrike u njemu, član uredništva *Poleta*... Bio je kustos u Gradskom muzeju Bjelovar, 1971. je otišao iz Bjelovara. Zbog pjesme *Kad izgovorim tvoje ime* 1972. doživio je šikaniranja, pokrenuta je sudska istraga u Okružnom sudu Bjelovar, koja je 1973. obustavljena. Nakon toga živi od pisanja likovnih kritika, eseja i pjesama za uglazbljivanje. Od 1975. vodio je Galeriju *Forum*, a od 1980. član je uredništva *Likovne enciklopedije* Leksikografskog zavoda M. Krleža. Za života je objavio knjige pjesama: *Dio po dio* (1963.), *Opreke* (1966.), *Kao krug na vodi* (1969.), *Krila, teška krila* (1975.), *Sve je skriveno u tvoje ime* (1979.) te mapu *U gluho doba* (1982.). Poslije smrti izašle su izabrane pjesme *Bez nas* (1997.). Autor je i likovne monografije *Dalibor Jelavić*.

⁵² E. Novak. Uz književno veče Željka Sabola „Tko je prvi spomenuo more“. *Bjelovarski list*, 17. 12. 1964., str. 6.

ideje...⁵³. U *Spomenici Gradske knjižnice* zapisat će: „Ugodan (i koristan) susret i razgovor s bjelovarskom književnom publikom (u povodu OPREKA)... Zahvaljujem na pažnji svima koji su pridonijeli ostvarenju ove večeri.“ Treća zbirka *Kao krug na vodi* (Zagreb, 1969.) u *Bjelovarskom listu* dobila je zasluženi kritički osvrt⁵⁴, ali nije poznato da je posebno javnosti predstavljena.

Sabol je u bjelovarskom kulturnom prostoru 60-ih godina bio već afirmiran i priznat pjesnik, ali i dobar poznavatelj likovne umjetnosti, urednik rubrike u *Bjelovarskom listu* namijenjene mladim stvaraocima, kustos Gradskog muzeja, priređivač velikih izložbi o V. Bakiću, K. Hegedušiću, N. Rojc, I. Frišiću..., autor vrsnih eseja o tim slikarima i skulptorima, aktivan član Ogranka Matice hrvatske u Bjelovaru. Bezazlena rodoljubna pjesma *Kad izgovorim tvoje ime* i članstvo u Matici hrvatskoj kao veliki krimeni prekrit će najednom sve dotadašnje Sabolove doprinose te će u listopadu 1971. skupa s drugim hrvatskim intelektualcima, novinarom Draženom Movre, kompozitorom Josipom Magdićem, piscem Milanom Taritašem... napustiti Bjelovar tražeći šire i slobodnije obzore. Kao i Špoljar, tako ih je i Sabol teško nalazio.

Slično Sabolu, i drugi autori bjelovarskoga kulturnog prostora 60-ih godina (V. Bažant, M. Sabolović, K. Špoljar, M. Taritaš, J. Biškup, V. Milak, B. Zeljković, M. Lovrak...) stvarali su u oskudnom vremenu raspada svih vrijednosti, nasilja kolektiviteta nad pojedincem, u strepnji pred apokalipsom hladnoratovskih trvenja, ali nitko od njih nije kao Sabol osjetio i u svojim pjesmama oslikao posvudašnje rasulo i pustoš, doveo u pitanje smisao poezije i pjevanja u svijetu bez Boga, u zemlji spaljenoj, nenapučenju. I druge su se umjetnosti radikalno promijenile: drama je prerasla u antidramu s antijunacima, glazba je postala atonalna, arhitektura je svedena na funkciju, kiparstvo se zatvorilo u sebe, okrenulo svojoj osi... Poezija se sve više izjednačavala s mišljenjem „stihovi moraju biti umni a misao mora biti lijepa“⁵⁵. Govorimo o „razlogovskom naraštaju pjesnika“⁵⁶ kojemu je Sabol pripadao. Kasnije objavljivane zbirke 70-ih godina *Krila teška krila* (1975.) i *Sve je skriveno u tvoje ime* (1979.) nastavak je posustalog pjeva, lirske naracije o jedinom preživjelom ratniku unatoč pjesnikovim nastojanjima da u lirsku teksturu unese novine. Posustali pjev, odnosno plutanje u brvi bez jedara, tamni tonovi s grafikama Z. Kesera u mapi *U gluho doba* (1981.) naznaka su kraja jednog pjeva i tragične hrvatske pjesničke sudbine.

⁵³ Riječ je o Mici Makar, ravnateljici Gradskog muzeja.

⁵⁴ Nova knjiga Željka Sabola. *Bjelovarski list*, 25. 9. 1969., str. 5.

⁵⁵ Ante Stamać. Život i smrt za riječ: (opaske o pjesništvu Željka Sabola). [Predgovor]. U: Željko Sabol. *Bez nas: pjesme*. Priredio Milan Mirić. Zagreb: Erasmus naklada, 1997., str. 15.

⁵⁶ Naraštaj hrvatskih pjesnika (Dubravko Horvatić, Mate Ganza, Ante Stamać, Nikica Petrak, Tonči Petrasov Marović, Danijel Dragojević, Željko Sabol...) nazvan po *Razlogu*, „književnoj reviji za suvremene probleme“. Razlog je izlazio u razdoblju 1961. – 1967. Ukupno je objavljeno 56 brojeva. O *Razlogu* više u: Seid Serdarević. Bibliografija časopisa „Razlog“. *Zor* (Zagreb): časopis za književnost i kulturu, 2-3 (1996), 341-381.

Poeziju Željka Sabola Dubravko Horvatić nazvao je „zdvojnomo plovidbom“⁵⁷ a Zvonimir Mrkonjić putovanjem kroz neobične prostore, krajolike kojima tumaraju preživjeli, nedaće što ih prate, vrijeme njihovih lutanja i nakraju cilj njihovih plovidbi. Riječ je o lirskom dnevniku što ga bilježi ruka jednog od nekolicine preživjelih. Taj vječni putnik, gubitnik „osuđen na boravak“ (Dio... 45),⁵⁸ poslanik bez jasnog poslanstva, „otpadnik“ (Opreke ... 102), sudionik u svakoj buni (Kao... 48) „poprimio je lik svih vremena i svih prostora“.⁵⁹ Bježi pred progoniteljima, podivljanim hordama, bez snage, bez hrabrosti, bez volje da im se suprotstavi. Prostori kojima luta nestvarni su, mitska opustošena mjesta, „divlja polja“ (Opreke 8), bezimena krš na kojem su pređi ostavili svoje kosti (Opreke 92), sažgana polja (Opreke 126), stjenovit kraj, pust i nepristupačan (Opreke 111)... Ostale su napuštene i sablasno prazne kuće. Zemlja je izdana. Preostaje samo bijeg. Izdan i prevaren, razdiran očajanjem, krivnjom (Kao... 45), „mučen za nepočinjena djela“ (Kao... 45), nosi natovareno breme bolesti „bez okrepe“, bez zaklona (Krila... 25).

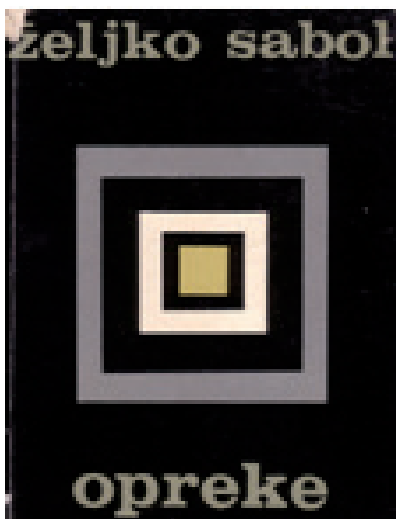
Slaba su i trošna uporišta na kojima počiva oslikani pjesnički svijet. Grobišta pobijedenih posvuda su po padini, nitko ih se ne sjeća u dane svečanosti (Opreke 92). Nestalni su ljudi, strane se često mijenjaju, nitko ne drži „do pravog sjaja kad od lažnog živiš bolje“ (Opreke 92). Nigdje čvrstog oslonca. Uljudnost je zamka, znak za novi bijeg. Optužbe se lako izriču i u pravilu „iza naših leđa“ (Kao... 58). Dani se izmjenjuju bez radosti i vriska djece, započinju i završavaju vapajima utamničanih. Svijet je u rasulu, nalik je napuštenoj kući, mrtvom domu, ugaslom ognjištu, vrtu zaraslom u drač.

Što može izopćenik u bezobzirnom, apsurdnom kafijskom svijetu? Prkositi mu „svojom lomnošću?“ (Opreke 84) Oduprijeti mu se odlučnošću koje nema? Kako preživjeti i treba li uopće živjeti jer taj je svijet „vrtnja beskorisna“ (Kao... 48), svjetiljke posvuda svijetle, a ništa ne obasjavaju (Krila... 38), „posvuda se diže sunce uništenja“ (Krila... 33). „Nevidljivi gospodar sve je izjednačio, misli ubojica, riječi ljubavnika...“ (Krila... 57). Koji je cilj plovidbe kad je hrabrost uzaludna jer su pohodi osuđeni na neuspjeh, sve je dogovoreno unaprijed, „prije no su iskušane lađe“. (Opreke 52) Koji je smisao „ploviti tamo gdje se sami dočekati moramo?“ (Opreke 52) U sjećanju žive davne plovidbe i bitke koje su imale cilj, iako nije bio poznat. Sada se putuje u krug, obavljamo „vlastitu dužnost no obred nije nam jasan.“ (Opreke 87)

⁵⁷ Dubravko Horvatić. Pjesma o zdvojnoj plovidbi. *Republika*, 9(1967), str. 412.

⁵⁸ Radi preglednosti, naslove Sabolovih zbirki navodimo ovako: Dio ... = Dio po dio, Opreke = Opreke, Kao... = Kao krug na vodi i Krila ... = Krila, teška krila. Broj se odnosi na stranicu unutar zbirke.

⁵⁹ Zvonimir Mrkonjić. *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*. Sv. 1. Zagreb: Kolo Matice hrvatske, 1971., str. 90. Vidjeti i: Ante Stamać. *Slikovno i pojmovno pjesništvo*. Zagreb: Liber, 1977.

Slika 7. Željko Sabol: Opreke. Zagreb, 1966.

Slike prostora neprepoznatljive su, a vrijeme bez koordinata, dakle prisjećanje, san, „doba preobraženja“, „zlo vrijeme“ (*Opreke* 126)... Posvuda razbijene vojske, horde progonitelja, pred njima bježe i skrivaju se progonjeni. Prizori iz prošlosti pretapaju se sa sadašnjima naznačujući obrise sutrašnjice pune strahova i slutnji. Mučninu trajanja i postojanja. Pjesnička saga bez obilježja stvarnog prostora i stvarnog vremena prešla je okvire povijesnog, prerasla u mit i mitsko. Opustošena mjesta postala su mitska, a vrijeme svevremenost. Kao i ljudska patnja: posvudašnja i svevremenska. Ljudi osuđeni na postojanje, trajanje, boravak.

Sabol je ustrajno i dosljedno razrađivao i doradivao zamišljeni pjesnički koncept. Njegov lirski svijet počiva na oprekama, postupnom razotkrivanju apsurdna i tabu tema, životarenju u stalnoj neizvjesnosti, više plutanju, teškom letu jer krila su teška, teška... Doradene je stihove poslije po načelu oprečnosti ulančavao u dvostihe, trostihove, četverostihove, manje zaokružene cjeline. Niz takvih manjih odvojenih struktura ugrađivao je u pjesmu. Zato se nerijetko stječe dojam o nabacanim stihovima, komociji, ležernosti,⁶⁰ o nedorađenosti pjesama, mozaičnosti.⁶¹ Fragmentarnošću i mozaičnošću nije ni mogao postići sklad koji su neki kritičari od njega očekivali. Razlomljena struktura najbolje je, po Stamaćevu mišljenju, oslikavala „razbijenu sliku svijeta“.⁶²

⁶⁰ Vjeran Zuppa. Jedan sasvim komotan pjesnik. *Telegram* (Zagreb), 496(1969), 31. 10. 1969., str. 5.

⁶¹ Ernest Fišer. Snaga koja opravdava ambiciju: (Željko Sabol: „Opreke“). *Kolo* (Zagreb), 11-12(1967), str. 493.

⁶² Ante Stamać. Lirski dnevnik i opreke svijeta. *Razlog* (Zagreb), 5-6 (1966), str. 506.

Zbirka *Krila, teška krila* prošla je gotovo nezapaženo u književnoj javnosti. Sastavljena od četiri ciklusa (*Oči sve vide, Između dvije vatre, Krila, teška krila, Trenuci kao godine*), većim dijelom bila je nastavak prethodnih triju zbirki (*Dio po dio, Opreke i Kao krug na vodi*). Antologičari su u njoj vidjeli i novinu, pa je čak pet pjesama uvrštavano u buduće antologije (*Djevojke u praznim sobama, Krila, teška krila, Čovjek koji je nestao, Vrata su se otvorila, U predvečerje*).

Od početnih stihova *Danas krećem na put* pratimo udes, metaforički lirski dnevnik jednog od preživjelih, putnika, gubitnika osuđenog na boravak, poslanika bez jasnog poslanja, otpadnika obilježenog od rođenja, bezimenog koji bježi pred divljim hordama, skriva se... Luta izgubljen i bez nade u spas. Optužen je za nepočinjena djela. Nema snage ni hrabrosti, a ni volje da se svemu odupre. Pobuna u svijetu u kojemu živi nema smisla jer u njemu se istodobno i gradi i ruši, svjetiljka svijetli, ali ništa ne obasjava, posvuda se diže sunce uništenja, silna je pomutnja... „bića se prepoznaju dubinom svoje strave“⁶³ Suosjećanje, dobrota, pomoć ne pripadaju apsurdnom i okrutnom svijetu.

Po načelu opreka Sabol je i u zbirci *Krila, teška krila* gradio stihove razlomljene strukture u kojima slika sva protuslovlja i paradokse svijeta misleći pritom na zlo i nesklono vrijeme nesloboda, dogme u kojoj su sve individualne istine proglašavane herozom i u pravilu osuđivane i zatirane u samom začetku. Pjesniku je još preostao metaforički govor, metonimička slika prostora (pustoš, krš, zapuštena polja...) ili šutnja... Sabol se odlučio za metaforički govor i misaonost čiji potpuniji smisao možemo danas odčitati unatoč paradoksalnosti što nas zavodi i na krivi smjer odvodi, pa nam postaju jasnijima slike „posvudašnjeg sunca uništenja“ i sumnja u „nepobjedivost tame“.

Ciklusom od 35 soneta *Odakle dolaze lađe*, prvotno tiskanim u dvobroju *Foruma* 1-2(1977), Sabol je najavio zbirku *Sve je skriveno u tvome imenu* (1979.). Iz ciklusa je uvrstio 28 soneta u knjigu koja ima ukupno 52 soneta. Čak je pet antologijskih pjesama u zbirci (*Čudnim se krajem krećem, Najprije smire se ruke, Probudilo se noću dijete, Blagodat je san, Sve je skriveno u tvome imenu*), a ipak nije mogla naći izdavača, pa ju je Sabol izdao u vlastitoj nakladi. Saša Vereš zbirku je kvalificirao ljubavnom, no teško je govoriti o intimi i strasti, igri i predavanju u tjeskobnim prostorima.

Knjigu otvara sonet o vojskama u neredu i bijegu lirskog subjekta kako ne bi dopao rana, sužanjstva ili smrti. On ne može pobjeći od progonitelja, a još manje od sebe, jer je nevidljivim lancem sapet. Tumara noseći breme, strah, sumnju, „biljku lomnu“. Svakim danom sve je manji, postaje mravu nalik. Ne zna kakvim bi se glasom javio. Krikom, jaukom, smijehom? Najbolje je postati cvijet, „korijen koprive“. Kakva je ljubav moguća u takvom svijetu, predočuje pjesma *Probudilo se noću dijete*. Gleda dragu dok leži, u njezinim očima vidi jezera i stare šume, životinje, mokre prste pune zemlje... I životinje i biljke znaju živjeti i umirati.

⁶³ Željko Sabol. *Krila, teška krila*. Zagreb: August Cesarec, 1975., str. str. 33.

Posljednje Sabolova knjiga, odnosno mapa *U gluho doba*⁶⁴ (1981.) s dvanaest pjesama i grafikama Zlatka Kesera sažela je u sebi prijedeni put plutanja u splavi bez vesala na nemirnom moru. Klonuli duh nema ni snage ni volje da nešto promijeni. Gluho doba, u snijegu tragovi ptica grabljivica „i kljun, i kandže / samoubojica“. I san i bdijenje stavljeni su na vagu. Koliko vrijede? Ne zna se odgovor. Ostao je otvoren prozor, a sat još uvijek otkucava vrijeme. (*U gluho doba*)

S pozornice ovoga svijeta Sabol je otišao 5. rujna 1991. ostavivši nedovršen svoj pjesnički koncept.⁶⁵ Pa i unatoč nedovršenosti njegov poetski svijet i danas traje kao proročko viđenje, slutnja i svjedočanstvo, opomena i krik u skladnim antologijskim pjesmama: *Lakše mi je kad se ne pitam, O čemu će pjevati, Krila teška krila, Ne dolaze brze lađe, Znali smo kamo se ide, Ne zovi me, Nakon svih ovih riječi, Kad izgovorim tvoje ime, Došli smo da ostavimo trag, Pojavio se među nama, U gluho doba, Imala sam kuću, imala sam dom...*

Bjelovarom, stazama djetinjstva Mate Lovraka

Slika 8. Mato Lovrak (portret)

⁶⁴ Željko Sabol. *U gluho doba*: mapa. Stihovi Željko Sabol, bakropisi Zlatko Keser. Zagreb: naklada autora, 1981.

⁶⁵ Riječ je o izabranim pjesmama *Bez nas* (Zagreb, 1997.), zbirci, izboru najboljih Sabolovih pjesama. Prerana smrt spriječila ga je da izbor dovrši. U zbirci je 109 pjesama, najviše iz knjige *Krila, teška krila*, čak 44 pjesme. Knjiga je podijeljena u šest poglavlja, izbor je priredio Milan Mirić, a predgovor napisao Ante Stamać. Zbirku pjesama *Bez nas* Sabol je pripremao 1969., kako sam navodi u članku „Nova knjiga Željka Sabola“ (*Bjelovarski list*, 25. 9. 1969.), ali ju nije uspio za života objaviti.

U Bjelovaru, u grad svoga rodnog kraja,
dolazim kao zivac za djecu s posebnim uzbu-
đenjem jer sam u njemu pred više od pedeset
godina propisao dio djetinjstva (dolazeci ni-
žeće) razne gimnazije, a narocito rad
kao književnik u organizaciji Gradske
knjižnice dolazim ovamo od čega rado
je, koliko se ićiam, u njemu kao djeca
nitno mogli zaćlaniti i knjiže formativati.
Čestitam na tolikom napretku knjižni-
ce i bjelovarskih škola jer danasnji su-
sret s učenicima i čitaćima bio je narocito
zanimaja, uipisan i didaćan. Izadugom Gradske
knjižnice dječja dedina Bjelovara je kulturno-
na dedina majuladitih.

Bjelovar, 6. 10. 1966.

Mate Lovrak

Slika 9. Dojmovi M. Lovraka o susretu 6. 10. 1966. u Spomenici Gradske knjižnice Bjelovar

Sva četiri pisma M. Lovraka gđi Veček i zapis u *Spomenici*, pisani učiteljskom rukom, čitko i pregledno, unatoč poslovnoj suzdržanosti s nerijetkim isticanjima bolesti, tekstovi su koji vjerno svjedoče o njegovoj osobnosti sklonoj da se sve zabilježi, dokumentira i za budućnost pohrani.

Zagreb, 15. 11. 1966.

Postovana drugarice Veček,

Primio sam vaše pismo. Mnogo vam zahva-
ljuje na brizi oko fotografija. Slikar u Bjelo-
varu, sjećam se, uzео je nekoliko snimaka i ja
bih se zaista vrlo ohrabovao kad bi dobio od
vас јо једну за svoj arhiv, naročito iz Bjelova-
na, zabičajnog mog grada. Pomučite drugaricu
u Bjelovarski kako bi fotografije od njih željno
očekujem za čete možda tim ljubavije stvari
požubiti.

Za vaš album u gradskoj knjižnici šaljem
ovu svoju sliku, po mom mišljenju odličniju nego-
željku za ovakve stvari. Snimak je uzet u mojoj
radnoj sobi. Učinio ga je dobar novinski fotore-
porter. Mojera čini, da čete i viditi zadovoljnu
tom slikom. Sadržajnije je i osobita, figurno
bolja od onih koje su u Bjelovaru na drugim
snimac.

U njegov sjećanju ostao mi je sastanak u
Bjelovaru. Onaj intimni, večernji u Rovinju
neću nikada zaboraviti. Onih dana imao sam
nietko mog sastanak u Pekinju. Prisutni:
Vaprijed osnovna, iza nje gimnazija i pedagoška
škola a dalje studenti Pedagoške aka-
demije. Posebni čar davale su tom sastanku
meki momenti, kao n. p. to u to su me autenti-
vozili (i šaljivali!) studenti akademije i
slično.

Slika 10. Pismo zahvale Mate Lovraka, Zagreb, 15. 11. 1966.

Krajem svibnja 1954. netom imenovana ravnateljica Gradske knjižnice Zlata Veček u pismu moli Matu Lovraka⁶⁶ da gostuje u Bjelovaru. Lovrak je gđi Veček odgovorio 5. lipnja opisujući u tančine obaveze, redovitu emisiju na radiju petkom u 19 sati, fotografiranja s učenicima srijedom pa njezin prijedlog da gostuje 17. i 18. lipnja smatra neostvarivim jer se upravo za te dane spremao u Rovinj. Predlaže joj 10. lipnja 1954., kad je u Bjelovaru susret i održan. U drugom pismu od 13. lipnja 1954. zahvaljuje gđi Veček i knjižnici na ugodnim trenucima te je moli da o susretu izvijesti Društvo književnika Hrvatske. Lovrak je 1954. g. bio pred svršetkom učiteljskog radnog vijeka. Poziv Knjižnice da u ožujku 1957. gostuje u Bjelovaru i Predavcu odbio je zbog zdravlja i ranije preuzetih obaveza (pismo 12. 3. 1957.). Proći će gotovo cijelo desetljeće do sljedećeg gostovanja u Bjelovaru, gradu njegovih gimnazijskih dana i gradu njegova djetinjstva. Posljednji susret Mate Lovraka u Bjelovaru održan je 6. listopada 1966. U pismu zahvale od 15. 11. 1966. na uspjele susrete u Bjelovaru i Rovišću Lovrak je Gradskoj knjižnici poslao vlastitu fotografiju za *Spomenicu*, a gđu Veček moli da mu pošalje nekoliko fotografija sa susreta za njegov arhiv jer ih je snimao fotoreporter *Bjelovarskog lista*.

Koliko je Lovraku Bjelovar bio pri srcu i koliko su Bjelovarčani poštivali pisca, dijelom pokazuje i *Bjelovarski list*, koji je tijekom 60-ih objavio nekoliko razgovora i osvrt. Pred izlazak Lovrakovih *Sabranih djela* 1964. objavljen je Lovrakov feljton u 17 nastavaka *Bjelovarom, stazama djetinjstva* (*Bjelovarski list*, 11. 10. 1962. – 7. 2. 1963.), potom obilježena je 65. obljetnica života 1964. serijom od četiri članka⁶⁷ i 70. obljetnica 1969. člankom S. Mažara (*Bjelovarski list*, 6. 3. 1969.).⁶⁸ Pred sam kraj životnog puta, teško bolestan, Lovrak će pismima odgovarati na pitanja novinara Zvonimira Puškarića, što je *Bjelovarski list* i objavio u osam nastavaka počevši od 1. 11. 1973. pa sve do kraja iste godine. Bila je to proslava 75. obljetnice života. Lovrak je umro 14. 3. 1974.

Jednostavnost i dinamika pripovijedanja u najuspjelijim Lovrakovim prozama u kojima se junaci igrom, zabavom, druženjem, ali i radom profiliraju u kolektivu, nastalim uglavnom između dva svjetska rata (*Slatki potok*, *Družba Pere Kvržice*, *Vlak*

⁶⁶ **Mato Lovrak**, (Veliki Grđevac, 8.3.1899. – Zagreb, 14.3.1974.) učitelj i književnik. Kraljevsku realnu gimnaziju u Bjelovaru polazio je u razdoblju 1910. – 1914., Učiteljsku školu završio je u Zagrebu. Službovao je kao učitelj u Kutini (1919. – 1920.), Ilovskom Klokočevcu (1920. – 1922.), Velikom Grđevcu (1922. – 1926.), Velikim Zdencima (1926. – 1934.) i Zagrebu (od 1934. do umirovljenja 1954.). Lovrak, klasik dječje književnosti, uz Ivanu Brlić-Mažuranić i Vladimira Nazora, najčitaniji je i najprevođeniji hrvatski pisac za djecu. Najuspjelija su mu djela: *Slatki potok* (1930.), *Djeca Velikog Sela* (1930., a 1933. g. prozvan *Vlak u snijegu*), *Družba Pere Kvržice* (1933.), *Divlji dječak* (1934.), *Njegova malenkost Francek drugi, hrabri* (1938.), *Anka Brazilijanka* (1939.), *Micek, Muček i Dedek* (1939.), *Dijamant u trbuhu* (1951.), *Tri dana života* (1957.), *Dobra oluja i druge priče* (1959.), *Slamnatu krovovi* (1963.), *Gimnazijalac* (1969.), *Preparandist* (1972.). *Sabrana Lovrakova djela* objavljena su 1964. g.

⁶⁷ Pedagog i književnik: povodom 65. godišnjice života Mate Lovraka: podlistak „Bjelovarskog lista“. *Bjelovarski list*, 5. 3. 1964. – 2. 4. 1964., str. 6.

⁶⁸ S. Mažar. Otac Pere Kvržice: književnik Mato Lovrak slavi 70-godišnjicu. *Bjelovarski list*, 6. 3. 1969., str. 5.

u snijegu, Njegova malenkost Francek drugi, hrabri, Doka Bedaković, Anka Brazilijanka...), ustupala su 50-ih i 60-ih godina pred prizorima socijalne bijede i teškog života djece neposredno poslije rata u gradu (*Tri dana života*, 1957.) ili na jadranskom otoku (*Zeleni otok*, 1964.). Pokušaj pisca da ponudi uvjerljivu sliku života današnjih dječaka i djevojčica, ostala je prilično neuvjerljiva (*Andrija Jug i svijet danas*, 1967.). Kratke proze *Dobra oluja* i *Dva kaputa* u knjizi *Dobra oluja i druge priče* (1959.) na tragu su Lovrakova humanizma, beskrajne vjere u ljudsku dobrotu, već poznatih osnovnih niti na kojima se temelje njegova klasična djela, no to su tek svijetle nijanse u sivilu socijalnih slika. Autobiografska trilogija, romani *Slamnati krovovi* (1963.), *Gimnazijalac* (1969.) i *Preparandist* (1972.), pisani za odrasle, rijetkim iskricama podsjetit će čitatelje na spisateljske vještine klasika hrvatske dječje književnosti.

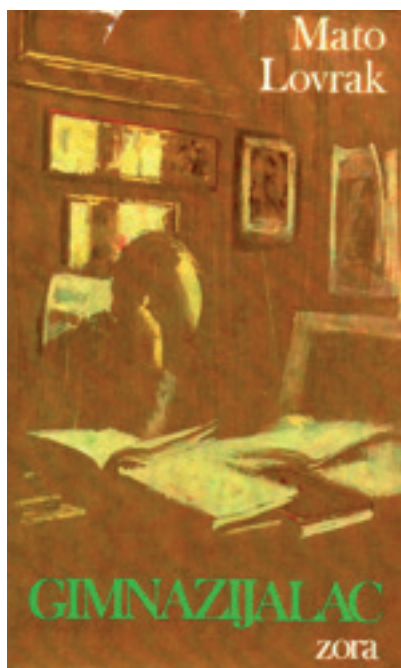
Slamnati krovovi Lovrakovi su zapisi iz obiteljskog doma u Velikom Grđevcu na samom početku 20. stoljeća, a započinju opisom bilogorskog krajolika, jutarnjom slikom pred kojom su se našla dvojica dječaka, pastira, Marko Matić i njegov, nešto stariji prijatelj Ivo: „Marko nema riječi za ono što se na golemoj slici pred njim pruža. Oranice s kukuruzom, livade u otavi najljepše zelene boje, vijugavi potok, obrastao grmljem gloga, trna, kupine, lješnjaka. Iza potoka opet livade, a onda brdo s gustom šumom... Marko se osjeti pticom. Širi krila, to su ruke, i spusti se cestom.“⁶⁹ Cijela godina, vrijeme dok se ne presele u novu kuću crijepom pokrivenu, u donji, varoški dio, u gospodsku ulicu, brzo će proći, dječak će rasti i spoznavati svijet oko sebe, podjele u selu, netrpeljivost župnika i učitelja, liječnika i župnika, mukotrpno preživljavanje... Majka, vrijedna i osjećajna, otac krojač, braća, cijela obitelj potpora su njegovu sazrijevanju. I dok se Marko priprema za gimnaziju proživljavajući prelijepu trenutke s prijateljima u ribolovu, zvezdarenju, igranju..., uviđa da život na selu ne nudi mnogo, jedna oluja može sve srušiti, sjeća se majčinih riječi: „- I bolje je da se potopimo! Nije vrijedno ovako živjeti. Samo radi i radi, muči se, pati, štedi, a onda ti sve uništi ovakvo zlo, koje ne možeš spriječiti. Kad se oluja smiri, pljuni opet u šake pa popravljaljaj, podiži, gradi iznova i čekaj nov crni oblak sa zapada.“⁷⁰ Roman završava kako je i započeo, čuvanjem blaga. Ponovno su Marko i Ivo na paši, ali sada već drugi dječaci, jedan drugome pomalo tuđi i strani.

Podlisci tiskani u *Bjelovarskom listu* 1962. i 1963. te 1967. bili su osnova Lovrakova romana *Gimnazijalac*, koji je nastajao tijekom 60-ih istodobno s drugim prozama. Prelaskom u Bjelovar malog gimnazijalca snašle su nove nevolje: strogi profesori, klasični jezici, matematika, hrvatski..., odijeljenost od majke i braće... Tuđi svijet. Ipak ga je nešto zadržalo u novom gradu: „Bila je to ljepota!“ - zapisat će 11. listopada 1962., prije početka pisanja romana *Gimnazijalac* – „Ne u školi već izvan nje. U gradu.

⁶⁹ Mato Lovrak. *Slamnati krovovi*. Zagreb: Zora, 1963., str. 23.

⁷⁰ Isto, str. 92.

Tu ubrajam filmove prvog 'bioskopa', zatim predstave putujućih kazališnih družina, gostovanja mladog virtuozna na violini Zlatka Balokovića i drugo, što dalje, sve kvalitetnije i ljepše. Lakše sam trpio nevolje gimnazije i gurao dalje...⁷¹

Slika 11. Mato Lovrak: *Gimnazijalac*. Zagreb, 1969.

Dolaskom u Zagreb, u učiteljsku školu, budući učitelj, preparandist Marko Matić odrastao je, ima već jasne poglede na svijet. Živi u velikom gradu, svakodnevno posjećuje kazališta, koncerte, izložbe, muzeje... Ulančavanjem prizora iz života glavnog lika, prvo učenika, poslije gimnazijalca i polaznika učiteljske škole, uz ilustraciju socijalnih prilika, bez neke zanimljive i napete priče, ova trilogija nije mogla privući čitatelja, a još manje oduševiti kritiku.⁷²

Lovrakovi romani nizovi su prizora bez većih opisa prirode ili likova, bez komentara. Prizori se izmjenjuju u brzom tempu, likovi se djelovanjem profiliraju sa svim svojim karakternim osobinama. Tako priča tek na kraju postaje zaokružena i razumljiva. Igrajući se, djeca rade i stvaraju, preuzimaju obaveze i zadatke svjesno izvršavaju. Izgrađuju svoje carstvo, bolji i humaniji svijet od svijeta odraslih. Ob-

⁷¹ M. Lovrak. Bjelovarom, stazama djetinjstva. *Bjelovarski list*, 11. 10. 1962., str. 4.

⁷² Mato Lovrak. *Preparandist*. Zagreb: Zora, 1972.

navljaju zapušteni seoski mlin jer odrasli su politički podijeljeni i nesložni (*Družba Pere Kvržice*) ili odgrću snijeg kako bi se vlak mogao probiti kroz snježne nanose (*Vlak u snijegu*).

Lovrak je samosvojan autor koji slika stvarni život na selu i likove koji u njem žive i odrastaju. Zato je s pravom vrijeme 30-ih godina 20. stoljeća Stjepan Hranjec, istraživač hrvatske dječje književnosti, nazvao „Lovrakovo doba“, jer je on afirmirao dječji roman i hrvatsko selo sa svim socijalnim napetostima, unio sasvim drugačije slike stvarnosti u dječju književnost, a pritom nije previdio najvažnije: „dječja književnost: ona jest i mora biti u prvom redu estetska činjenica.“⁷³

Lovrak je mukotrpno osvajao hrvatski književni prostor tradicionalno usmjeren velikim povijesnim i egzistencijalnim temama, pa je za dječju književnost ostajalo premalo mjesta, iako je romanima *Vlak u snijegu* (1933.), *Družba Pere Kvržice* (1933.), *Divlji dječak* (1934.)..., prevedenim na brojne jezike, već bio prilično poznat, ne samo u bivšoj državi već i u svijetu. Objavljivanjem *Sabranih djela* 1964. Lovrak je izborio odavno zasluženno mjesto u hrvatskoj književnosti, a uvrštavanjem 1971. u prestižnu ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* postao je klasik hrvatskog dječjeg romana.

Zaključak

Pisma M. Lovraka, K. Špoljara i Ž. Sabola Z. Veček povod su novim čitanjima djela trojice zaslužnih Bjelovarčana, odnosno novim promišljanjima koliko su stvarno njihova djela prisutna u bjelovarskom i hrvatskom duhovnom prostoru. Lovrakovi romani kao obavezna školska lektira, preneseni i na filmska platna, više-manje odolijevaju izazovima globaliziranog svijeta, a njegovo ime nose ulice, trgovi, škole... U Velikom Grđevcu već tri desetljeća traju *Lovrakovi dani kulture* sa stručnim skupovima piscu u čast. Krsto Špoljar i Željko Sabol drugačije su sudbine. Uvrštavanjem u ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 1980., istom poslije smrti, Špoljaru je dana kakva-takva satisfakcija stručne javnosti koja ga je, uz časne izuzetke, nerijetko minorizirala i prešućivala. Pred istraživačima je novo vrednovanje cjelokupnog Špoljarova djela, posebice romana *Gvožđe i lovor*, *Vrijeme i paučina*, *Hrvatska balada* i *Neprilike s muzom*. U Bjelovaru su Špoljar i Sabol dobili svoje ulice, a Matica hrvatska postavila im je i spomen-ploče.

Alegorijskim i metaforičkim jezikom Krsto Špoljar i Željko Sabol, svjesni pisci individualisti u nesklonom ideologiziranom vremenu, s podosta hrabrosti suprotstavili su ironijom dirigiranom zbornskom pjevu krčeći prostor slobode stvaranja i kritičkog promišljanja, a to je imalo svoju cijenu. Nosili su strpljivo teret osuda, hr-

⁷³ Stjepan Hranjec. *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2006., str. 79. O Lovraku kao autoru brojnih pripovjedaka i romana više u: *Mato Lovrak u hrvatskoj školi: književnoteorijski i didaktičko-metodički obzori*. Zbornik radova. Uredio V. Strugar. Bjelovar, 2000.

vatski pinklec, znajući da je taj kutak zemlje jedino mjesto u kojem vrijedi živjeti i za njega se žrtvovati usprkos svemu. Špoljarove snove prekinula je teška bolest 28. 11. 1977., a Sabol si je sam presudio 5. 9. 1991. slomljenih živaca pred Zlom, Molohom, ratom, srpskom agresijom.

Izvori i literatura

Arhiva Zlate Veček. Zavičajna zbirka Bjelovariana.

Bošković, I. (2013). O Špoljaru, „Hrvatskoj baladi“, četrdeset godina poslije. *Nova Istra*, 1-2(2013), str. 121-131.

Brešić, V. (2013). Časopisi Krste Špoljara. *Nova Istra*, 1-2(2013), str. 132-141.

Decenij uz bijele i crne tipke: magister Josip Magdić piše pedesetu kompoziciju (1969). *Bjelovarski list*, 22. 2. 1968., str. 5.

Dokumenti o pjesniku: Gradski muzej - izložba o životu i radu Petra Preradovića (1968). *Bjelovarski list*, 10. 10. 1968., str. 5.

Donat, B. (1980). O romanima Krste Špoljara. U: Krsto Špoljar. *Vjenčanje u Parizu*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980., str. 341-363.

Donat, B. (1983). Krsto Špoljar. U: Krsto Špoljar. *Izabrana djela*. Uredio B. Donat. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1983. PSHK, knjiga 168., str. 7-32.

En. (1964). Aplauz HORD-u „Golub“: povodom održanog koncerta u Bjelovaru. *Bjelovarski list*, 17. 12. 1964., str. 6.

E. N. (1967). Nedjelja pjesme i prijateljstva: HORD „Golub“ proslavio 80-godišnjicu. *Bjelovarski list*, 15. 6. 1967., str. 2.

Fišer, E. (1967). Snaga koja opravdava ambiciju: (Željko Sabol: „Opreke“). *Kolo* (Zagreb), 11-12(1967), str. 492-495.

G. (1966). Zapažena pomoć: reprezentativna izložba dvadeset sedmorice suvremenih zagrebačkih slikara u Gradskom muzeju. *Bjelovarski list*, 14. 7. 1966., str. 4.

Grganić, D. (1964). Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske: Ivan Mažuranić (1814.-1890.). *Bjelovarski list*, 13. 8. 1964., str. 2.

Grganić, D. (1965). Naš Silvije: uz stotu godišnjicu rođenja Silvija Strahimira Kranjčevića. *Bjelovarski list*, 18. 2. 1965., str. 6.

Horvatić, D. (1967). Pjesma o zdvojnoj plovidbi. *Republika*, 9(1967), str. 412.

Hranjec, S. (2006). *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Izlaže 38 umjetnika: slikar Krsto Hegeđušić u Bjelovaru (1967). *Bjelovarski list*, 16. 2. 1967., str. 5.

Jelčić, D. (2004). *Povijest hrvatske književnosti*. Drugo, znatno prošireno izdanje. Zagreb: Naklada P.I.P.

Laušić, J. (1971). Čovjek u vremenu i vrijeme u čovjeku. Krsto Špoljar: Vrijeme i paučina, MH, Zagreb, 1971. *Republika*, 9(1971), str. 981-984.

- Lovrak, M. (1962). Bjelovarom, stazama djetinjstva 1-17. *Bjelovarski list*, 11. 10. 1962. - 7. 2. 1963., str. 4.
- Lovrak, M. (1963). *Slamnati krovovi*. Zagreb: Zora.
- Lovrak, M. (1969). *Gimnazijalac*. Zagreb: Zora.
- Lovrak, M. (1972). *Preparandist*. Zagreb: Zora.
- Mato Lovrak u hrvatskoj školi: književnoteorijski i didaktičko-metodički obzori (2000). Zbornik radova. Uredio V. Strugar. Bjelovar.
- Mažar, S. (1969). Otac Pere Kvržice: književnik Mato Lovrak slavi 70-godišnjicu. *Bjelovarski list*, 6. 3. 1969., str. 5.
- Milanja, C. (1980). Skica o Krsti Špoljaru: u povodu romana „Vjenčanje u Parizu“. *Republika*, 11(1980), str.1032-1036.
- Mrkonjić, Z. (1971). *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*. Sv. 1. Zagreb: Kolo Matice hrvatske.
- Nova knjiga Željka Sabola (1969). *Bjelovarski list*, 25. 9. 1969., str. 5.
- Novak, E. (1964). „Igra drva“ prva samostalna izložba Josipa Zemana. *Bjelovarski list*, 9. 4. 1964., str. 6.
- Novak, E. (1964). Uz književno veče Željka Sabola „Tko je prvi spomenuo more“. *Bjelovarski list*, 17. 12. 1964., str. 6.
- Novak, E. (1968). Najplodnija godina: HORD „Golub“ održao godišnju skupštinu. *Bjelovarski list*, 18. 1. 1968., str. 5.
- Novak, E. (1968). „Sprevađaj me, dragi...“: uskoro izlazi edicija izvornog melosa bjelovarskog kraja. *Bjelovarski list*, 22. 2. 1968., str. 5.
- Pavlović, B. (1956). Porodica harlekina (Krst Špoljar: „Porodica harlekina“). *Republika*, 5(1956), str. 62.
- Pedagog i književnik: povodom 65. godišnjice života Mate Lovraka: podlistak „Bjelovarskog lista“ (1964). *Bjelovarski list*, 5. 3. 1964. - 2. 4. 1964., str. 6.
- Sabol, Ž. (1963). *Dio po dio*. Zagreb: Mladost.
- Sabol, Ž. (1964). Ne samo igra: još nešto uz izložbu skulptura „Igra drva“ Josipa Zemana u Gradskoj knjižnici i čitaonici u Bjelovaru. *Bjelovarski list*, 10. 12. 1964., str. 6.
- Sabol, Ž. (1966). *Opreke*. Zagreb: Mladost.
- Sabol, Ž. (1966). Djelo Vojina Bakića. *Bjelovarski list*, 8. 12. 1966., str. 4.
- Sabol, Ž. (1968). Pjesnik svoje zemlje: slikar Ivan Lacković otvara izložbu u Gradskom muzeju. *Bjelovarski list*, 24. 10. 1968., str. 5.
- Sabol, Ž. (1969). *Kao krug na vodi*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
- Sabol, Ž. (1969). Lice zemlje i čovjeka (uz izložbu Naste Rojc u Gradskom muzeju u Bjelovaru). *Bjelovarski list*, 6. 3. 1969., str. 3.
- Sabol, Ž. (1970). Slikar nemira i pokreta: Ivo Friščić u Gradskom muzeju. *Bjelovarski list*, 24. 9. 1970., str. 5.
- Sabol, Ž. (1975). *Krila, teška krila*. Zagreb: August Cesarec.

- Sabol, Ž. (1981). *U gluho doba: mapa*. Sihovi Željko Sabol, bakropisi Zlatko Keser. Zagreb: naklada autora.
- Spomenica Gradske knjižnice i čitaonice Bjelovar.*
- Stamać, A. (1966). Lirski dnevnik i opreke svijeta. *Razlog* (Zagreb), 5-6(1966), str. 505-509.
- Stamać, A. (1977). *Slikovno i pojmovno pjesništvo*. Zagreb: Liber.
- Stamać, A. (1997). Život i smrt za riječ: (opaske o pjesništvu Željka Sabola). [Predgovor]. U: Željko Sabol. *Bez nas: pjesme*. Priredio Milan Mirić. Zagreb: Erasmus naklada, 1997., str. 11-15.
- Sviličić, A. (1964). Propješačena pustinja: (Krst Špoljar. Gvožđe i lovor, Zagreb, 1963.). *Mogućnosti*, 7(1964), str. 725-735.
- Šibl, Dončević i Špoljar gostovali u Bjelovaru (1969). *Bjelovarski list*, 1. 5. 1969., str. 24.
- Šeremet, M. (2013). O nekim aspektima romana „Neprilike s muzom“ Krste Špoljara. *Nova Istra*, 1-2(2013), str. 156-160.
- Špoljar, E. (1960). Ugodno večer. *Bjelovarski list*, 15. 12. 1960., str. 4.
- Špoljar, E. (1963). Sto dvadeset godina požrtvovnog rada: (povodom jubileja Matice hrvatske). *Bjelovarski list*, 1. 1. 1963., str. 6.
- Špoljar, E. (1965). Kazalište i provincija. *Bjelovarski list*, 4. 2. 1965., str. 6.
- Špoljar, E. (1968). Dug vremenu: 150. godišnjica rođenja Petra Preradovića. *Bjelovarski list*, 28. 3. 1968., str. 5.
- Špoljar, E. (1969). Povratak stare slave: razmišljanje o kulturnom životu Bjelovara. *Bjelovarski list*, 1. 5. 1969., str. 8.
- Špoljar, K. (1954). *Ja svakidašnji*. Zagreb: vlast. nakl.
- Špoljar, K. (1956). *Porodica harlekina*. Zagreb: Lykos.
- Špoljar, K. (1962). *Raj*. Zagreb: vlast. nakl.
- Špoljar, K. (1963). *Gvožđe i lovor*. Zagreb: Zora.
- Špoljar, K. (1969). *Tuđina: novele i pripovijesti*. Zagreb: Naprijed.
- Špoljar, K. (1976). *Neprilike s muzom*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Špoljar, K. (1980). *Vjenčanje u Parizu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Špoljar, K. (2004). *Hrvatska balada*. Zagreb: Ex libris.
- Špoljar, K. (2009). *Mirno i nespokojno: eseji i kritike*. Priredila Jelena Hekman. Zagreb: EX libris.
- T. H. (1967). Dvije proslave u jednoj godini: HORD „Golub“ 1887.-1967. *Bjelovarski list*, 20. 4. 1967., str. 5.
- Z. Č. (1960). Gdje je krivica. *Bjelovarski list*, 24. 9. 1960., str. 4.
- Zuppa, V. (1969). Jedan sasvim komotan pjesnik. *Telegram* (Zagreb), 496(1969), 31. 10. 1969., str. 5.

Fragments from the Cultural Life of Bjelovar in the 1960s – Letters by Krsto Špoljar, Željko Sabol and Mato Lovrak to Zlata Veček

Summary

Letters by distinguished Croatian writers from Bjelovar: Krsto Špoljar, Mato Lovrak, Željko Sabol, etc., as well as by writers from other parts of the former state – mainly from Zagreb (Danko Oblak, Gustav Krklec, Vjekoslav Kaleb, etc.), Sarajevo (Izet Sarajlić) and Belgrade (Branko Ćopić, Desanka Maksimović, etc.), as well as professors and scholars (Edo Špoljar, Dragutin Grganić, Tvrtko Čubelić, Ivo Hergešić, etc.) witness, as a form of business, private and finally literary discourses – both directly and indirectly – to the forming of the picture of the Bjelovar cultural circle in the 1960s. The city institutions (City Library; City Museum; History Archives; secondary school, etc.) played thereby the key role. It has been endeavoured to analyse the cultural efforts in the 1960s in their entirety, with an emphasis on the literary achievements of M. Lovrak, K. Špoljar and Ž. Sabol. Letters by these distinguished writers to Zlata Veček, director of the Bjelovar City Library, related to their visits to Bjelovar during that decade have been taken as the starting point for this synthesis.

Keywords: letter; Krsto Špoljar; Željko Sabol; Mato Lovrak; Zlata Veček; Bjelovar cultural circle in the 1960s.

Ilija Pejić, prof., knjižničarski savjetnik
Narodna knjižnica *P. Preradović* Bjelovar
Trg Eugena Kvaternika 11, HR - 43000 Bjelovar
ilija.pejic@knjiznica-bjelovar.hr
098/9617993